

Prof. dr. sc. Safvet Halilović

OSNOVI KUR'ANSKE ANTROPOLOGIJE

Sažetak

Kur'an časni, kao glavni izvor islama, u brojnim ajetima govori o čovjeku (ar. insan). Čovjek je, zapravo, središnja tema Kur'ana jer sve što je objavljeno u Kur'anu objavljeno je čovjeku i, na izvjestan način, tiče se čovjeka.

Čovjek, bez obzira iz kojeg ugla i sa kakvih polazišta ga posmatrali, predstavlja najsloženiju kategoriju postojanja u pojavnom svijetu. On je više od onoga što sve nauke zajedno mogu o njemu reći. Zato je, i pored ekspanzije nauke i tehnologije u svim područjima, čovjek ostao velika nepoznanica. Nauka koja je okrenula leđa vjeri, koja izvire iz nepogrješive Božije Riječi i Objave nije u stanju definisati čovjeka. Zato, da bi se shvatilo ko je čovjek i šta je uloga njegovog postojanja u svijetu, potrebno je uzeti u obzir ono što o njemu kazuje Objava.

U ovom radu razmatraju se temelji kur'anskog učenja o čovjeku, u svjetlu analize kur'anskih tekstova u kojima se pominje pojam insan (čovjek).

Ključne riječi: Kur'an, čovjek (insan), antropologija, ruh.

Uvod

Antropologija je disciplina koja proučava ljudski život i kulturu, te sličnosti i razlike među ljudima: kako oni žive, što rade, što misle i kako se odnose prema okolini. Pored toga, antropologija proučava kako se razvijala ljudska rasa, te kako su nastajala i nestajala ljudska društva, ali je okrenuta i sadašnjosti i budućnosti ljudskog roda. Ukratko, predmet antropologije svodi se na jedno pitanje: što to znači biti čovjek?

Riječ *antropologija* nastala je od grčke riječi *antropos* (*anthropos*) što u prijevodu znači čovjek ili onaj koji gleda prema gore.¹ U filozofiji, *antropologija* je nauka koja se bavi proučavanjem biti čovjeka, njegove uloge i položaja u svijetu i smisla njegova postojanja.²

Kur'an časnici koristi pojam *INSAN* kao naziv za čovjeka. Interesantna je etimologija tog pojma. Poznati arapski rječnici iznose dvije mogućnosti kada je u pitanju porijeklo riječi *insan*: prvo, *UNS* - što znači: druževnost, druželjublje, društvenost, prisnost, ljubaznost, prijaznost; drugo, *NISJAN* - sa značenjem: zaborav, zaboravnost.³

Prema prvoj etimologiji, *insan* je društveno biće, tj. biće koje je upućeno na druge *insane* (ljude) i koje ne može živjeti samo. To znači da je čovjek podložan utjecaju okoline, dakle na njega utječu ljudi, sredina, kao i životne okolnosti, a i on može utjecati na druge.

Prema drugoj etimologiji, čovjek (*insan*) je biće sklono zaboravu. U prilog tome ide i kur'anski ajet u vezi s prvim čovjekom: *A Ademu smo odmah na početku naredili; ali on je zaboravio (fe nesije), i nije odlučan bio.* (*Ta Ha*, 115) Iz navedenog proističe da je čovjek biće koje treba podsjećati i opominjati. Sam Kur'an nalaže Poslaniku, a.s.: *A ti opominji (doslovno: podsjećaj), tvoja opomena će uistinu koristiti vjernicima.* (*Ez-Zarijat*, 55) Na nekoliko mjesta u Kur'anu se ističe *da je Kur'an zikr*, tj. opomena, podsjećanje.

Riječ *insan* (čovjek) spomenuta je u Kur'anu 65 puta.⁴ To je jednako ukupnom broju spominjanja faza stvaranja čovjaka, a izgleda ovako: *turab* (zemlja) - 17 puta; *nutfeh* (sjeme, sperma) - 12 puta; *'alak* (embrio, zakvačak) - 6 puta; *mudgah* (gruda mesa) - 3 puta; *'izam* (kost) - 15 puta; *lahm* (meso) - 12 puta. Matematički, to se može prikazati na sljedeći način: 17+12+6+3+15+12=65 Navedena činjenica predstavlja

¹ Vidjeti: www.hr.wikipedia.org.

² Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1990., str. 82.

³ Vidjeti: El-Fejjumi, *El-Misbahu-l-munir*, Mektebetu Lubnan, Bejrut, 1987., str. 10. Autor naznačava da je prva etimologija opredjeljenje arapske jezikoslovne škole u Basri a druga izbor lingvističke škole iz Kufe. U vezi s etimologijom pojma *insan* vidjeti također: El-Fejruzabadi, *El-Kamusu-l-muhit*, Muessesetu-r-risale, Bejrut, četvrto izdanje, 1994., str. 683-684; Ragib el-Asfihani, *El-Mufredat li elfazi-l-Kur'an*, Darul-fikr, Bejrut, str. 24; Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, El-Kalem, Sarajevo, 1997., str. 51.

⁴ Muhammed Fuad 'Abdulbaki, *El-Mu'džemu-l-mufehres li elfazi-l-Kur'ani-l-kerim*, Daru-l-hadis, Kairo, 1994., str. 119-120.

jedan od bitnih detalja statističko-lingvističkog aspekta kur'anske nadnaravnosti (mudžize).⁵

Porijeklo i priroda čovjeka u islamu

Porijeklo čovjeka je suštinsko pitanje svakog pogleda na svijet. Razmatranje o tome kako čovjek treba živjeti uvijek nas vraća na pitanje njegova porijekla.

U tom smislu, Kur'an je sasvim jasan i precizan: čovjek je Božije stvorenje i nije produkt slučaja ili, pak, djelovanja slijepih sila prirode. U više kur'anskih tekstova ističe se da je Allah Uzvišeni stvorio čovjeka i podredio mu sve što je na nebesima i Zemlji. Dovoljno je navesti samo nekoliko primjera.

I (On, Allah Uzvišeni) daje vam da se koristite onim što je na nebesima i onim što je na Zemlji, sve je od Njega. To su, zaista, pouke za ljude koji razmišljaju. (El-Džasije, 13)

Milostivi, poučava Kur'anu, stvara čovjeka, uči ga govoru. (Er-Rahman, 1-4)

Kako možete da ne vjerujete u Allaha, vi koji ste bili ništa, pa vam je On život dao; On će, zatim, učiniti i da pomrete i poslije će vas oživjeti, a onda ćete se Njemu vratiti. On je za vas sve što postoji na Zemlji stvorio, zatim je Svoju volju prema nebu usmjerio i kao sedam nebesa ga uredio; On sve zna. (El-Bekare, 28-29)

Kur'an, dakle, bez dvojbe iznosi činjenicu da je čovjek stvorenje, poput svih ostalih koje je stvorio Allah Uzvišeni. Razlika je u tome što je čovjek, u odnosu na druga stvorenja, odlikovan time što je Allah, dž.š., davši mu oblik, udahnuo u njega od Svoga *ruha*. O tome Kur'an časni govori na više mjesta: *I kad Gospodar tvoj reče melecima: "Ja ću stvoriti čovjeka od ilovače, od blata ustajalog, i kad mu dam lik i u njegov udahnem dušu, vi mu se poklonite!" (El-Hidžr, 28-29) Allah je Onaj koji zna i nevidljivi i vidljivi svijet, Silni i Milostivi, koji sve savršeno stvara, koji je prvog čovjeka stvorio od ilovače – a potomstvo njegovo stvara od kapi hude tekućine, zatim mu*

⁵ Harun Yahya, *Kur'anske mudžize*, Sarajevo, Bosančica-print, 2001., str., 74; Safvet Halilović, *Osnovi tefsira*, IPA, Zenica, 2005., str., 120; Caner Taslaman, *Kur'an – nenadmašni fenomen*, Sarajevo, 2006., str. 320.

savršeno udove uobličiti i život mu udahne, - i On vam i sluh i vid i pameti daje -, a kako vi malo zahvaljujete! (Es-Sedžde, 6-9)

Čovjek je, dakle, biće koje je konstituisano od tijela i duše. Tijelo je sastavljeno od materijalnih elemenata i ono je predmet proučavanja mnogih znanosti. Zahvaljujući toj činjenici čovjek posjeduje ogromno znanje o svome tijelu, njegovim organima i funkcijama. Međutim, tijelo je samo jedan aspekt čovjekovog bića. Čovjek ima i dušu, a duša je ono što ga čini posebnim u odnosu na druga stvorenja.

Po slovu Kur'ana, duša (ar. *ruh*) udahnuta je u čovjeka od Allahovog *ruha*. Pitanje duše spada u red kur'anskih učenja koja se odnose na ono što se stručno naziva *'alemu-l-gajb* (*svijet gajba*). To je područje transcendentnog i nadosjetilnog i ono je nedostupno ljudskom razumu. Vjerovanje u *gajb* je jedno od temeljnih pitanja islamskog vjerovanja (*'akida*) i o tom se svijetu govori u brojnim kur'anskim i hadiskim tekstovima.

Duša je elemenat koji čovjek zadobiva u jednom trenutku i to sto dvadeset dana od početka nastajanja njegovog tijela. U relevantnoj hadiskoj literaturi navodi se putem autentičnih *seneda* (nizova prenošenja) predaja od Allahovog Poslanika, s.a.v.s., koji je rekao: „Vaše stvaranje u utrobama vaših majki odvija se tako što četrdeset dana budete sperma (*nutfah*), zatim isto toliko vremena budete zakvačak (*'aleqah*) i isto toliko komadić mesa (*mudgah*). Potom Allah Uzvišeni pošalje meleka da udahne dušu (*thumme jursilullahu-l-meleke fejenfukhu fihi-r-ruha...*)“⁶

Udahnjivanje duše (*nefkhu-r-ruh*) predstavlja čin sjedinjavanja onog što je nebesko, vanmaterijalno s onim što je zemaljsko, materijalno, i to je, zapravo, početak ljudskog života. Duša tijelu daje život, osjeća je i pokretljivost, i dok je ona prisutna, tijelo je živo. Prema mišljenju islamskih učenjaka, duša je (nematerijalni) elemenat koji se rasprostire po svim česticama tijela, kao ružični sok koji se rasprostire svim dijelovima ruže.⁷

⁶ Hadis prenosi poznati hadiski autoritet Muslim en-Nejsaburi u svome *Sahihu* posredstvom 'Abdullaha ibn Mes'uda. Vidjeti: *Sahih Muslim*, Mektebe Daru-l-fijha', Damask i Saad Suubbar, Rijad, bez godine izdanja, tom VI, str. 190-192, hadis br. 2.643.

⁷ Vidjeti: Mehmed Handžić, *Ilmu-l-kelem*, El-Kalem, 2000., str. 18.

Duša spada u kategoriju Allahovog emra (*emrullah*), u kojoj vladaju posebne zakonitosti. To je kategorija koja se dešava trenutačno, tj. Allahovom dž.š. stvaralačkom riječju „Kun – Budi!“, a ne procesualno, kao što je slučaj kod stvaranja općenito, gdje su prostor i vrijeme bitni elementi, zapravo odlike tog stvaranja.⁸ Kategorija *emrullah* može se, između ostalog, sagledati i u svjetlu sljedećih ajeta:

A naš emr je jedan – bude poput treptaja oka. (El-Kamer, 50)

Isa je kod Allaha poput Adema: stvorio ga je od zemlje a potom mu rekao: Budi!, i on je bio. (Ali 'Imran, 59)

Njemu (Allahu) pripada stvaranje (khalq) i zapovijed (emr). (El-E'araf, 54)

Ljudsko znanje o duši

Duša spada u područje gajba, u koje ne prodire ljudsko znanje. Budući da je to područje čovjeku poznato samo onoliko koliko mu je Allah Uzvišeni to otkrio posredstvom Svojih poslanika, sve što se o duši može saznati svedeno je na ono što je o njoj kazala Božija Objava. Allah dž.š. je na pitanje o duši, koje su jevreji postavili Poslaniku s.a.v.s., objavio 85. ajet sure *El-Isra'*: *Pitaju te o duši. Reci: "Šta je duša – samo Gospodar moj zna, a vama je dato samo malo znanja."*

U osvrtu na ovaj ajet, savremeni mufessir Muhammed Husejn Tabatabai kaže: „Što se tiče kur'anskog iskaza: *A vama je (o duši) dato samo malo znanja!* - on znači: Znanje koje vi imate o duši, a koje vam je Allah dao, samo je neznatan dio, jer duša ima naročito mjesto u egzistenciji, ima fascinirajuće, čudesne imanencije i dještva koja vama nisu dostupna!“⁹

Komentarišući navedeni ajet, Sejjid Kutb u svome *Zilalu* pojašnjava: „U ovom području ljudski razum nema šta da traži, ali ima u njemu usmjerenje razuma, a to je da radi u okviru svojih granica i u oblasti u kojoj može spoznati. Otuda nema potrebe upuštati se niti trošiti

⁸ Ibn Kajjim el-Dževzije, *Knjiga o duši*, s arapskog preveo Mustafa Prljača, Sarajevo, 2003., predgovor prevodioca, str. 6.

⁹ Muhammed Husejn Tabatabai, *El-Mizan fi tefsiri-l-Kur'an*, Bejrut, 1972., tom XIII, str. 199.

snagu u ono što razum ne može spoznati, jer ne raspolaže takvim sredstvima koja bi mu poslužila da to spozna. Duša je nešto nevideno, nespoznajno, i njenu suštinu zna samo Allah. Ona je jedna od svetih tajni koje je Allah udahnuo u ovo ljudsko biće i u još neka stvorenja čiju bit mi ne znamo. Ljudsko saznanje je ograničeno u odnosu na apsolutno Allahovo saznanje. Tajne ovog bitka su daleko šire da bi ih ovaj ograničeni ljudski razum mogao obuhvatiti. Čovjeku je poklonjeno onoliko koliko mu je potrebno da bi mogao biti namjesnik na Zemlji i da bi mogao ostvariti ono što je Allah htio da ostvari i to u granicama svog neznatnog znanja. Čovjek je na Zemlji kreirao ono što je kreirao, ali je zastao umoran pred tom nježnom tajnom, dušom, ne znajući šta je ona niti kako je došla, ne znajući kud odlazi niti gdje je bila, niti gdje će biti, osim onoliko koliko ga je Sveznajući i Svemogućí obavijestio u Objavi.¹⁰

Interesantna su razmišljanja o duši koja je iznio veliki islamski mislilac 20. stoljeća, 'Abbas el-'Akkad, u djelu *El-Insan fi-l-Kur'an* (Kur'ansko učenje o čovjeku). 'Akkad polazi od postavke da je ljudsko biće jedno veoma složeno zdanje koje regulišu tri sile: *nefs*, *'aql* i *ruh*. O tome su, ističe on, govorili još i mudraci antičke Grčke. Nakon iznošenja sličnosti i razlika između tih sila koje su razmatrali veliki umovi drevne Grčke, 'Akkad u vezi s ruhom (dušom) veli: "Na osnovu onoga što je navedeno u Kur'anu časnom može se razumijeti da je *ruh* ona komponenta koja je najbliža Vječnom životu i koja je najskrivenija ljudskim čulima. To je ona komponenta o kojoj je Svevišnji Bog znanje zadržao za Sebe, ne otkrivši ga ni Svojim vjerovjesnicima, budući da se radi o samoj biti vječnosti, koju ograničeni ljudski um nije kadar obuhvatiti i pojmiti, izuzev njemu primjerenom aluzijom i aproksimacijom. *Pitaju te o duši. Reci: „Šta je duša - samo Gospodar moj zna, a vama je dato samo malo znanja!“* (*El-Isra'*, 85)

Što se pak tiče uma (*'aql*) i *nefsa*, u kur'anskom diskursu *nefs* bi bio komponenta najbliža ovom svijetu, ili drugačije rečeno, to je životna sila koja obuhvaća volju kao što obuhvaća i nagon, koja djeluje i svjesno i nesvjesno. Ona se na mnogim mjestima u Kur'anu navodi kao sinonim za silu koju obuzima san, koju neutralizira ubistvo, koja osjeća užitak i patnju, koja se može nadahnuti razvratnošću i bogobojaznošću, koja će

¹⁰ Sejjid Kutb, *U okrilju Kur'ana*, Sarajevo, FIN, 2000., tom XV, str. 82.

biti pitana za dobro i loše djelo koje uradi. To je, dakle, sila koja djeluje i želi, koja postupa po nalogu uma ili koja se povodi za nagonima naravi i strasti i koja će na Sudnjem danu biti nagrađena shodno onome što je činila.“

„Prema tome“, zaključuje 'Akkad, „čovjek se svojim umom (*'aql*) uzdiže nad svojim nefsom, dok se nad svojim umom uzdiže svojim ruhom. Na taj način čovjek je nefsom povezan sa snagama životinjskih nagona i poticajima tjelesnog života, dok je ruhom povezan sa svijetom vječnosti i suštinom trajnog bitisanja o čemu znanje posjeduje samo Allah Uzvišeni. Pravo je razuma da shvati sve ono što može shvatiti u svojoj ograničenosti. Međutim, razum ne može shvatiti svu realnost u njezinoj apsolutnosti; to može učiniti samo imanom i nadahnućem!“¹¹

Može li znanost definisati čovjeka?

Definisati čovjeka veoma je težak zadatak. Čovjek je višedimenzionalno biće, a svaka njegova dimenzija je izuzetno složena i predstavlja neku čovjekovu specifičnost u odnosu na druga živa bića. To dodatno usložnjava zadaću definisanja čovjeka.

S obzirom da je čovjek biće koje traga za svojim korijenima, smislom i značenjem, on je oduvijek tražio odgovor na pitanja: «Odakle je? Zašto je ovdje? Gdje ide? I ko je on, zapravo?» Naučnici raznih profila nastojali su da daju odgovore na navedena pitanja. Pokušali su definisati čovjeka. Opisivali su ga kao biološko, psihološko, razumno, političko, ekonomsko, moralno, religiozno, tehničko, povijesno, utopijsko, estetsko, nedovršeno, otvoreno, tragično, nesigurno biće. Čovjek je opisivao i kao biće koje razmišlja, koje govori, koje se buni, koje stvara simbole, koje troši, koje se smije, sumnja, prilagođava se, igra se, biće koje uspostavlja odnose, koje obećava i zaboravlja. O čovjeku se može govoriti i kao o biću koje ima savjest, ili pak biću koje postavlja pitanja i daje odgovore. I mogli bi se tako u nedogled nabrajati pojmovi koji su izrečeni o čovjeku tijekom povijesti. Sve navedeno ukazuje da je čovjek veoma zagonetno biće. Svaki od spomenutih pojmova izražava poneku njegovu mogućnost, ali sve to zajedno ne obuhvaća čovjeka u

¹¹ 'Abbas Mahmud el- 'Akkad, *El-Insan fi-l-Kur'an*, Nehdatu Misr, Kairo, četvrto izdanje, 2005., str. 28-31.

potpunosti. Ukratko, čovjek izmiče znanstvenim formulacijama i ostaje velika nepoznanica.

Interesantno je da su veliki svjetski umovi pisali knjige o čovjeku kao nepoznanici. Jedan od njih je i **Alexis Carrel**, istaknuti hirurg, biolog i eugeničar francuskog porijekla, koji je napisao knjigu *Čovjek nepoznanica*.¹² Carrel konstatuje da se o čovjeku malo zna, a da bi se on upoznao potrebno je proučavati ne samo čovječije tijelo već i njegov duhovni život. Između ostalog, on poručuje: “Odista naše neznanje seže duboko. Najveći dio pitanja, koja su sebi postavili istraživači čovjekove biti, ostao je bez odgovora. Čitava područja našeg unutrašnjeg života još su uvijek nepoznata. Znamo da smo tvorevina iz tkiva, organa, sokova i svijesti. Odnos između svijesti i moždanog staničja međutim još je uvijek za nas tajna...”¹³

Čovjek je, dakle, nepoznanica ili tajna koju treba otkriti. Neki istraživači su, pokušavajući da odgonetnu tu tajnu, razmišljali o čovjeku polazeći od nekih njegovih vidljivih obilježja. Na temelju njegove tjelesne strukture nazivali su ga «homo somaticus», a na temelju razuma «homo sapiens». Budući da je obdaren slobodnom voljom «homo volens», a na temelju njegova načina govora «homo loquens». Zbog njegove društvene dimenzije nazvaše ga «homo socialis», a na temelju kulture i velikog kulturnog nasljeđa «homo culturalis». Temeljem rada i tehnike postade «homo faber», a zbog potrebe za igrom i zabavom «homo ludens». Na temelju njegove otvorenosti transcenciji opisaše ga kao «homo religiosus». Njegova sposobnost razgovora, dogovora i pregovara pribavila mu naslov «homo dialogans», tj. biće dijaloga ili biće u dijalogu.¹⁴

¹² Alexis Carrel (1873-1944) je rođen u Lyonu (Francuska), a živio je u SAD-u gdje je predavao na Univerzitetu Chicago i Rockefeller Institutu. 1912. godine dobio Nobelovu nagradu za doprinos medicinskoj znanosti. Razvio je nove tehnike u šivanju krvnih žila i bio je pionir transplantacije i torakalne hirurgije. Njegova knjiga *Čovjek nepoznanica* je, zapravo, velika kritika savremene zapadne civilizacije. Carrel piše o unutarnjem vremenu ljudskoga bića i o tome kako bi se zapadni čovjek, koji je pošao putem propasti, mogao obnoviti i vratiti u pravi život, jer taj čovjek, prema njemu, još nije istinski čovjek.

¹³ Alexis Carrel, *Čovjek nepoznanica*, Zagreb, 1941., str. 28.

¹⁴ Vidjeti: Želimir Puljić, *Čovjek – biće u dijalogu*, predavanje održano na Sveučilištu u Dubrovniku, 18. siječnja 2006., posredstvom veb-sajta: www.dubrovnik.hbk.hr.

Čovjek, dakle, bez obzira iz kojeg ugla i sa kakvih polazišta ga posmatrali, predstavlja najsloženiju kategoriju postojanja u pojavnom svijetu. Zato neki autori s pravom ističu da je čovjek više od onoga što sve nauke zajedno mogu o njemu reći.¹⁵ Vjerovatno je to bio razlog zbog kojeg su neki zapadni naučnici pisali knjige o čovjeku kao velikoj nepoznanici. Interesantno je da su te studije pisane u 20. vijeku, tj. u vremenu ekspanzije nauke i tehnologije u svim područjima ljudske egzistencije. No, i pored toga, čovjek je i dalje ostao nepoznanica.

Razloge treba svakako tražiti u složenosti ljudske prirode: čovjek je jednim svojim dijelom (tijelom) vezan za zemlju, tj. materijalni svijet, dok je drugim dijelom (dušom) vezan za viši, duhovni svijet. Kur'an časni tu istinu jasno iznosi kada kaže da je Allah Uzvišeni stvorio čovjeka od zemlje, a zatim u njega udahnuo dio Svoga *ruha*. Na taj način se ukazuje na veoma čudnu i složenu ljudsku prirodu koja je rezultat dva sasvim suprotna elementa, materije i duha, tijela i duše. Tu i leži najveća zagonetka i najsloženija tajna čovjeka.¹⁶

Ako se ima u vidu navedeno, postaje jasnije zašto nauka ne može definisati čovjeka. Naime, nauka izučava materijalni svijet, odnosno pojave i procese u tom svijetu. Nauka ne ide van granica pojavnog svijeta. Ona samo otkriva strukturalni vid neke pojave i opisuje njene vanjske manifestacije, ne ulazeći, ili bolje reći, nemajući mogućnosti dubljeg prodiranja u suštinu stvari. Posmatrajući kako se jedna pojava pod istim uvjetima uvijek ponavlja, putem nauke se dolazi do zaključka o postojanju zakona koji upravljaju procesima. Prema tome, nauka nije u mogućnosti da riješi integralni problem čovjeka; ona rješava samo problem njegovog fizičkog postojanja. Međutim, čovjek nije samo tijelo, nije samo materija; on ima i dušu. U slučaju da bude sveden samo na tijelo i njegove materijalne potrebe, čovjek bi bio izjednačen sa životinjom.

Čovjek, dakle, nije samo tijelo; on je nešto što je mnogo veće i uzvišenije od puke materije. Ono što ga odvaja od životinje i što ga čini čovjekom jeste njegovo duhovno biće i duhovno postojanje. To duhovno

¹⁵ Alija Izetbegović, *Islam između Istoka i Zapada*, Nova, Beograd, 1988., str. 26.

¹⁶ Husein Đozo, *Islam u vremenu*, Novi Pazar, 1998., str. 169. Također, usporediti: Syed Muhammed Naquib al-Attas, *Islam i sekularizam*, s engleskog preveo Džemaludin Latić, Sarajevo, 2003., str. 200-202.

postojanje omogućeno je udahnjivanjem duše, koja nije ograničena kategorijama vremena, prostora i materije. Zbog toga ona ne podliježe zakonima pojavnog svijeta koji su predmet izučavanja raznih naučnih oblasti.

Za definisanje čovjeka neminovno je potrebna Božija Objava. Tek tada se može shvatiti ko je, zapravo, čovjek, odakle on dolazi, kuda ide i šta je cilj njegova postojanja. To su osnovna pitanja u vezi s čovjekom, i bez Objave, on će biti prepušten beskrajnom lutanju i velikim zabludama.

Kur'an časni, kao posljednja Božija Objava, daje jasne odgovore na spomenuta pitanja. Prema islamskom učenju, čovjek je krunsko Božije stvorenje. On je *halifetullah* – Božiji namjesnik na Zemlji i kao takav predstavlja najveću vrijednost. U pojavnom svijetu, čovjeku pripada dominantno mjesto: povjerava mu se uprava i korištenje svih dobara svijeta, sve mu je potčinjeno i stavljeno na raspolaganje.

Kur'an časni naglašava: *On (Allah Uzvišeni) je za vas (ljude) stvorio sve što postoji na Zemlji... (El-Bekare, 29)* Konstrukcija “za vas” u ovom ajetu ima, prema riječima istaknutog savremenog muslimanskog mislioca Sejjida Kutba, duboki smisao i nagovještaj. Ona je kategorička naznaka **da je Allah stvorio čovjeka radi nečega velikog**. Stvorio ga je da bude namjesnik na Zemlji, gospodar svega što je na njoj, da bude aktivan i djelotvoran faktor na Zemlji, najvažnije biće u ovom prostranom gospodstvu... Nikakva materijalna vrijednost ne smije biti iznad ljudske vrijednosti, niti se smije dopustiti da ga potčini do te mjere da dominira njim. Svaki cilj koji ima za tendenciju umanjiti vrijednost čovjeka, bez obzira kakve materijalne vrijednosti on nudio, protivi se cilju ljudskog postojanja. Dostojanstvo čovjeka ima prioritet, dominacija čovjeka nad materijom, također. Tek onda dolazi materijalna vrijednost.¹⁷

Kur'an ističe da čovjek ima misiju i razlog svoga postojanja. Ljudi su stvoreni da bi spoznali Allaha, svoga Stvoritelja, i činili Mu *ibadet*, naglašava se u 56. ajetu sure *Ez-Zarijat*. *Ibadet* je složen pojam i obuhvata cijeli ljudski život i aktivnosti. Čineći *ibadet* čovjek se približava svome Stvoritelju i postiže Njegovo okrilje i zadovoljstvo.

Prema Kur'anu, čovjek je došao na ovaj svijet kako bi činio dobra djela i izgrađivao svijet shodno Božijem dž.š. planu i nakani. Allah dž.š.

¹⁷ Sejjid Kutb, *U okrilju Kur'ana*, I, str. 66-67.

u Kur'anu za Sebe kaže: *Uzvišen je Onaj u čijoj je ruci vlast – On sve može! Onaj koji je stvorio smrt i život da bi vas iskušao ko će od vas bolje postupati; On je Silni, Onaj koji prašta. (El-Mulk, 1-2)*

Čovjek je, kako naučava Kur'an, na ovom svijetu privremeno i njegova fizička smrt nije kraj puta; to je samo preseljenje iz *kuće prolaznosti* (dunjaluk) u *kuću vječnosti* (ahiret). Smrt (kur'anski *mevt*) je povratak Allahu radi polaganja računa za ono što je čovjek uradio za vrijeme svog dunjalučkog života. Duša je besmrtna i ona će ponovo biti spojena s tijelom, nakon njegovog proživljenja u svijetu vječnosti. Takvo razumijevanje života i smrti djeluje poticajno na čovjeka, i usmjerava ga ka tome da bude uistinu *čovjek (insan)* i svoj život provede u činjenju onoga što je dobro, čovječno i korisno.

Zar čovjek misli da će sam sebi prepušten biti, da neće odgovarati? Zar nije bio kap sjemena koja se ubaci, zatim zakvačak kome On onda razmjer odredi i skladnim mu lik učini, i od njega onda dvije vrste, muškarca i ženu, stvori, i zar Taj nije kadar da mrtve oživi? (El-Kijameh, 36-40)

Zar vi mislite da smo vas uzalud stvorili i da Nam se nećete povratiti? I neka je uzvišen Allah, Vladar istiniti, nema drugog boga osim Njega, Gospodara svemira veličanstvenog! (El-Mu'minin, 115)

Tako mi vremena, - čovjek je, doista, na gubitku, samo ne oni koji vjeruju i dobra djela čine, i koji jedni drugima istinu preporučuju i koji jedni drugima preporučuju strpljenje. (El-'Asr, 1-3)

Potrebno je znati da kur'ansko naučavanje o čovjeku ne isključuje nauku. Naprotiv, traženje nauke je (prvi) kur'anski imperativ jer je čovjek biće koje uči i spoznaje. Ispravno je reći da se u islamu nauka i vjera u Stvoritelja međusobno prožimaju i da jedna drugu ne mogu nadomjestiti. Nauka se brine o potrebama fizičkog, a vjera o potrebama duhovnog postojanja čovjeka. To znači da nauka njeguje materijalne, a vjera duhovne vrijednosti. I jedno i drugo je od izuzetne važnosti za čovjeka. Bitno je da nauka bude, kao što se naglašava u prvoj Objavi i prvom imperativu Kur'ana, *u ime Gospodara koji stvara (Ikre' bismi Rabbike)*, jer u suprotnom može biti štetna, čak i pogubna, ne samo za čovjeka već i cjelokupni život na Zemlji.

Misija namjesništva na Zemlji

Prema Kur'anu, čovjek nije nastao slučajno, niti je produkt djelovanja slijepih sila. On je Allahov namjesnik, i *emanet* koji je ponio je, zapravo, *misija namjesništva* na Zemlji. To je težak zadatak i velika misija. Ona se može ostvariti jedino putem pokornosti Stvoritelju i činjenja *ibadeta* u svim segmentima ljudske egzistencije. Jedino tako čovjek može harmonično živjeti sa prirodnim zakonima koji, po Allahovoj volji, vladaju ovim pojavnim svijetom. U suprotnom, čovjek dolazi u sukob sa tim zakonitostima i počinje činiti nered (*fesad*) na Zemlji. Upravo na tu činjenicu su ukazali plemeniti meleki, kada im je Svevišnji Stvoritelj saopćio da želi postaviti namjesnika (*halifu*) na Zemlji.

A kada Gospodar tvoj reče melekima: "Ja ću na Zemlji namjesnika postaviti!" – oni rekoše: "Zar će Ti namjesnik biti onaj koji će na njoj nered činiti i krv prolijevati? A mi Tebe veličamo i hvalimo i, kako Tebi dolikuje, štujemo." On reče: "Ja znam ono što vi ne znate." I pouči On Adema nazivima svih stvari, a onda ih predoči melekima i reče: "Kažite Mi nazive njihove, ako istinu govorite!" "Hvaljen neka si" – rekoše oni – "mi znamo samo ono čemu si nas Ti poučio; Ti si Sveznajući i Mudri." "O Ademe", - reče On – "kaži im ti nazive njihove!" I kad im on kaza nazive njihove, Allah reče: "Zar vam nisam rekao da samo Ja znam tajne nebesa i Zemlje i da samo Ja znam ono što javno činite i ono što krijete!" (El-Bekare, 30-34)

S obzirom na složenost svoje prirode, čovjek se često pojavljuje kao *biće proturječnosti*, u kojem se sukobljavaju destruktivne sile oličene u životinjskim porivima sa pozitivnim snagama duha. U čovjeku se vodi vječna bitka između dobra i zla, jer ga materijalni aspekt njegovog bića vuče ka zemlji, odnosno nižem, životinjskom svijetu. Duhovni elemenat (duša) pokazuje, pak, tendenciju spajanja sa svojim izvorom i čovjeka usmjerava da teži ka višem, duhovnom svijetu. Neki autori čovjeka nazivaju i "bićem koje je zagledano u nebo", aludirajući time na fenomen unutrašnjeg življenja ili zagledanja u nebo, svejedno - bilo to sa divljenjem ili strahom, koji je svojstven samo čovjeku.¹⁸ Ta težnja ka višem svijetu izdvaja čovjeka iz kategorije obične životinje.

¹⁸ A. Izetbegović, nav. djelo, str. 34.

Kur'an časni priznaje realnost čovjeka i ne poriče njegovo materijalno porijeklo i fizički aspekt njegove egzistencije, jer je čovjek time čvrsto vezan za pojavni svijet i njegove zakone. U islamskom svjetonazoru materijalna komponenta je veoma važna u životu čovjeka. Islamskim propisima i odredbama nije cilj da čovjeka *dematerijaliziraju* i od njega učine meleka (anđela). Naprotiv, čovjek treba ostati u granicama svoje prirode. Ono što islam želi ostvariti je uspostavljanje i održavanje ravnoteže između čovjekove materijalne i duhovne komponente, s obzirom da čovjek postoji kao fizičko i duhovno biće, te da se njegov život ispoljava upravo u ta dva vida. I jedno i drugo postojanje ima svoje potrebe, osnove i vrijednosti. Samo u harmoničnom odnosu tih potreba i uravnoteženosti materijalnog i duhovnog postojanja, čovjek može postići sreću i potvrditi se kao čovjek (*insan*). Svaki poremećaj, bilo u korist ove ili one komponente, dovodi do potresa, kriza i deformacija u ljudskom životu.¹⁹

Posljednji Božiji poslanik Muhammed a.s. je po slovu Kur'ana uzor svim ljudima. On je, kako kaže Kur'an, *usvetun haseneh* – divan uzor. Značaj i važnost tog uzora moguće je sagledati u činjenici da je upravo Muhammed a.s. uspostavio ravnotežu između tjelesnih i duhovnih potreba čovjeka. Ličnost Muhammeda a.s. predstavlja savršeno uravnoteženje materije i duha, puni sklad između duše i tijela. Vjerovatno je to razlog zbog kojeg su neki istraživači, iako nemuslimani, svrstali Muhammeda, a.s., na prvo mjesto u ljestvici velikana svijeta.²⁰

Čovjek nije nastao slučajno

Kur'an časni naglašava da čovjek nije produkt slučajnosti; naprotiv, čovjek je stvorenje Mudrog i Svemogućeg Stvoritelja, koji mu je podario sve što mu je potrebno za život, i potom ga nadahnuo kako time da se koristi.

¹⁹ Husein Đozo, nav. djelo, str. 170.

²⁰ U tom pogledu veoma je interesantna studija američkog pisca Majkla Harta (Michael Hart) o sto najvećih ljudi u povijesti čovječanstva u kojoj je na prvo mjesto stavio Muhammeda, a.s. To je obrazložio činjenicom da je Muhammed, a.s., uspio na dvije razine: ovosvjetskoj i onosvjetskoj, tj. uspio je i na materijalnoj i duhovnoj razini čovjekovog postojanja. Vidjeti: Michael H. Hart, *The 100: A Ranking of The Most Influential Persons in History*, New York, Hart Publishing Company, 1978, str. 33.

Svaki detalj čovjekovog organizma formiran je shodno savršenom programu i planu što apsolutno isključuje slučajnost. Allah Uzvišeni u Kur'anu ističe: *Mi ćemo im pružati dokaze Naše u prostranstvima svemirskim, a i u njima samim, dok im ne bude sasvim jasno da je Kur'an istina. (Fussilet, 52) A i u vama samima su dokazi (Božijeg stvaranja) – zar ne vidite? (Ez-Zarijat, 21)*

Harun Yahya je autor izvrsne studije naslovljene *Podvale teorije evolucije* u kojoj je iznio neutemeljenosti Darwinove teorije o postanku čovjeka i drugih živih bića. Između ostalog, on iznosi detalje u vezi molekule DNA koji u potpunosti pobijaju tvrdnju da je čovjek nastao slučajno. U toj studiji se navodi:

“Molekula zvana DNA koja je nađena u jezgru svake od 100 triliona ćelija u našem tijelu, sadrži kompletan konstrukcijski plan ljudskog tijela. Informacije u vezi sa svim karakteristikama jedne osobe, od fizičke pojave do strukture unutrašnjih organa, zapisane su u DNA pomoću specijalnog šifriranog sistema. Informacije u DNA su šifrirane pomoću reda četiri specijalne baze koje čine ovu molekulu. Ove baze su označene kao A, T, G, C prema početnim slovima njihovih imena. Sve strukturalne razlike među ljudima ovise o varijacijama u redosljedju ovih slova. Ovo je jedna vrsta banke podataka sastavljenih od četiri slova. Redosljed ovih slova u DNA detaljno određuje strukturu ljudskog bića. Uz osobine kao što su težina, oči, kosa i boja kože, DNA svake ćelije sadrži također dizajn 206 kostiju, 600 mišića, mrežu 10.000 slušnih mišića, mrežu od dva miliona optičkih živaca, 100 milijardi nervnih ćelija i 100 triliona ćelija u tijelu. Ukoliko bismo pokušali zapisati informacije šifrirane u DNA, tada bi to značilo da ćemo sastaviti biblioteku koja sadrži 900 tomova enciklopedija, od kojih svaka ima 500 stranica. Ova nevjerojatno velika količina informacija je šifrirana u dijelovima DNA koji se zovu *geni*.”²¹

Zar je moguć kazati da je sve to nastalo slučajno? A radi se samo o jednom detalju u vezi sa stvaranjem čovjeka. Šta je sa ostalim čudima u vezi s njegovim organizmom i načinom funkcionisanja? Šta reći za ostala čuda koja su evidentna u biljnom i životinjskom svijetu? A šta tek za planete, nebeska tijela, galaksije, Sunce, Mjesec??? Zar to nisu jasni

²¹ Harun Yahya, *Podvale teorije evolucije*, s turskog preveli Enver Ibrahimkadić i Zlatan P., Sarajevo, Bosančica-print, 2001., str. 113-114.

dokazi za razumom obdarene ljude. Slučajnost stvara nered i konfuziju, dok je red proizvod inteligencije, programa i volje.

Razmatrajući mogućnost slučajnog formiranja proteina izgrađenog od 500 aminokiselina, naučnici su došli do fascinantnog otkrića: vjerovatnoća da se takav protein formira slučajno je 1 prema broju koji se dobije stavljanjem 950 nula iza jedinice. To je broj koji ljudski um ne može pojmiti, ali se može napisati na papiru. Praktički, u stvarnosti se takva vjerovatnoća svodi na nulu, jer poznato je da se u matematici vjerovatnoća manja od 1 prema 1, iza kojeg se nalazi pedeset nula (deset na pedesetu), statistički smatra nultom vjerovatnoću za realizaciju. Dakle, takvo nešto je nemoguće. A šta tek reći za vjerovatnoću slučajnog nastanka proteina izgrađenog od 500 aminokiseina? Vjerovatnoća od 1 prema 10 na 950 je daleko izvan granice ove definicije.²² Doista, kako onda prihvatiti tvrdnju materijalista o slučajnom postanku svijeta i čovjeka? Hvala Allahu Uzvišenom koji je objavio Knjigu u kojoj je pojasnio ko je čovjek, odakle on dolazi i šta je svrha njegovog stvaranja.

Harun Yahya u svojoj studiji, u kojoj je putem relevantnih naučnih dokaza raskrinkao i pobio podvale i laži evolucionista, piše i ovo: “Dok nemogućnost formiranja proteina od 500 aminokiselina dostiže takvu mjeru, mi možemo dalje nastaviti pomjerati granice uma, sa još višim nivoima nemogućnosti. U molekuli hemoglobina, koji predstavlja protein vrlo bitan za život, postoji 574 aminokiselina, što je više nego u proteina spomenutog u prethodnom računanju vjerovatnoće. Sada razmotrimo ovo: u samo jednoj od milijardi crvenih krvnih ćelija u našem tijelu, nalazi se 280.000.000 (280 miliona) hemoglobinskih molekula.”²³

Znanstveni kolaps materijalizma

Materijalizam je jedan od dva osnovna pravca u filozofiji, suprotan *idealizmu*.²⁴ Materijalizam polazi od toga da je svijet po svojoj prirodi materijalan, da materija (priroda) postoji izvan svijesti, da je materija

²² Harun Yahya, nav. djelo, str. 98-99.

²³ Ibid., str. 99.

²⁴ *Idealizam* je filozofski pravac koji, nasuprot materijalizmu, smatra da je su ideja, svijest i duh primarni, a priroda, postojanje i materija sekundarni. Idealizam je tijesno povezan s religijom. Vidjeti: Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1990., str. 565.

primarna i da je ona izvor osjeta, a spoznaja sekundarna, proizvedena. Materijalizam kao filozofski smjer pojavio se još u staroj Grčkoj (Heraklit, Demokrit, Epikur), a najveći razvoj postigao je u filozofiji 17. i 18. stoljeća, te početkom 19. stoljeća (Bacon, Hobbes, Locke, Spinoza, Lomonosov, Diderot, Holbach, Helvetius, Radišćev, Feuerbach i dr.)²⁵ Materijalizam zagovara da ne postoji ništa osim materije i da je materija suština svega, i organskog i neorganskog. Polazeći od takvih osnova, materijalizam isključuje i odbacuje postojanje Uzvišenog Tvorca – Boga, Koji je stvorio ovaj svijet i tako savršeno ga uredio.

Materijalizam kao pravac koji je afirmisao nauku želeći tako objasniti nastanak života i čovjeka, i na taj način u potpunosti eliminisati vjeru u Boga, doživio je krah upravo zahvaljujući nauci: umjesto da dokrajče religiju, materijalisti su zapali u ćorsokak, jer je nauka dokazala da svemir ima svoj početak i da nije nastao sam od sebe.

Konstituirajući se kao filozofski podupirač teorije evolucije, materijalizam 19. stoljeća polazi od konstatacije da je univerzum postojao oduvijek, da nije stvoren i da organski svijet može biti objašnjen jezikom interakcija materije. Međutim, otkrića znanosti 20. stoljeća potpuno poništavaju ove hipoteze.

Pretpostavka da je univerzum postojao oduvijek pobijena je otkrićem da je univerzum nastao iz velike eksplozije (takozvani “Big Bang”), koja se odigrala prije skoro pet milijardi godina. Big Bang pokazuje da su sve fizičke supstance u univerzumu postale ni iz čega: drugim riječima, one su stvorene. Jedan od najistaknutijih zagovornika materijalizma, ateista filozof **Anthony Flew**, priznaje: “Kako je poznato, priznanje je dobro za dušu. Ja ću, zbog toga, početi priznajući da ateist mora biti zbunjen savremenim kosmološkim konzenzusom (Big Bang). Zbog toga što izgleda da kosmolozi imaju znanstveni dokaz... da je univerzum imao početak.”²⁶

Veliki prasak, također, pokazuje da je univerzum na svakom stadiju bio oblikovan kontroliranim stvaranjem. Ovo je postalo jasno

²⁵ Bratoljub Klaić, nav. djelo, str. 856.

²⁶ Henry Margenau, Roy A. Vargesse: *Cosmos, Bios, Theos*, La salle IL: Open Court Publishing, 1992, str. 241. Navedeno prema: Harun Yahya, *Podvale teorije evolucije*, Sarajevo, 2001., str. 152-153. Citati koji slijede u ovom međunaslovu navedeni su također posredstvom istog djela.

pomoću poretka koji se zbio nakon Velikog praska, koji je bio isuviše perfektan da bi bio formiran od strane nekontrolirane eksplozije. Čuveni fizičar **Paul Davies** objašnjava ovu situaciju:

“Teško se oteti utisku da su sadašnje strukture univerzuma, koje su očito toliko osjetljive na male alteracije u brojevima, bile pažljivo smišljene... Po izgledu, čudesno poklapanje brojčanih vrijednosti koje je priroda dodijelila njenim fundamentalnim konstantama, zasigurno ostaje prisiljavajući dokaz za jedan svjesni element kosmičkog dizajna.”²⁷

Ista činjenica natjerala je američkog profesora astronomije **Georgea Greenstaina** da kaže: “Nakon što smo pregledali sve dokaze, uporno navaljuje misao da je neko natprirodno posredništvo ili, radije, Posredništvo, moralo biti umiješano u nastanku kosmosa.”²⁸

Dakle, evidentno je da materijalistička hipoteza (da život može u potpunosti biti objašnjen jezikom interakcija između materije) ne može biti (od)branjena pred snagom argumenata koje nude otkrića savremene znanosti. To naročito dolazi do izražaja kada je u pitanju porijeklo genetske informacije, koja određuje sva živa bića, a koja se nikako ne može objasniti bilo kakvim čisto materijalnim posredništvom. Jedan od vodećih branitelja teorije evolucije, **George C. Williams**, priznaje ovu činjenicu u članku kojeg je napisao 1995.: “Evolucionisti-biolozi propustili su da shvate da oni rade sa dva, više ili manje, nesamjerljiva domena: domen informacije i domen materije... gen je paket informacija, a ne stvar... Ova nestašica opisivača čini materiju i informaciju dvoma odvojenim domenima postojanja koji se moraju diskutirati odvojeno, u njihovim vlastitim jezicima.”²⁹

Navedena situacija je samo jedan od brojnih dokaza koji ukazuju da postoji nadmaterijalna Mudrost, koja čini da genetska informacija postoji. Nemoguće je za materiju da proizvede informaciju unutar same sebe. Direktor Njemačkog saveznog instituta za fiziku i tehnologiju, profesor **Werner Gitt**, primjećuje: “Sva iskustva pokazuju da je za

²⁷ Paul Davies, *God and the New Physics*, New York, Simon and Schuster, 1983., str. 189.

²⁸ Hugh Ross, *The Creator and the Cosmos*, Colorado Springs, CO: Nav-Press, 1993., str. 114-15.

²⁹ George C. Williams, *The Third Culture: Beyond the Scientific Revolution*, New York, Simon and Schuster, 1995., str. 42-43.

pojavljivanje informacija potrebno postojanje slobodne volje, jednog razuma koji će koristiti svoj sud i kreativnost... Ne postoji zakon prirode, ne postoji fizički proces i ne postoji materijalistički proces koji može uzrokovati da informacija sama od sebe nastane u materiji.”³⁰

Navedene znanstvene činjenice jasno ukazuju da su univerzum i sva živa bića kreirana od strane Kreatora, koji ima vječnu snagu i znanje, tj. od strane Boga. Što se tiče materijalizma, **Arthur Koestler**, jedan od najčuvenijih filozofa našeg stoljeća, kaže: “Materijalizam ne može više za sebe tvrditi da je znanstvena filozofija.”³¹

U svjetlu navedenih iskaza relevantnih naučnika svjetskog ranga smatramo bitnim osvrnuti se ukratko na Darwinovu teoriju evolucije, koja se smatra naučnom osnovom materijalizma.

Neki ljudi kada čuju za teoriju evolucije ili darvinizam misle da se to tiče samo biologije i da nema nekog značaja za njihov svakidašnji život. Takvo shvatanje je veoma pogrešno, jer “teorija evolucije” predstavlja čvrstu osnovu jedne pogubne filozofije (materijalizma) koja ima veliki utjecaj na ljude. Materijalistička filozofija i svjetonazor uzrokovali su velika nasilja, krvoprolića i ratove, svjetskih razmjera. Zbog te pogubne filozofije stradale su stotine miliona ljudi.³²

Otkrića moderne nauke dokazala su da svijet nije vječan, već da ima svoj početak i da je stvoren. To u potpunosti ruši glavnu postavku materijalizma. Također, Darwinova teorija evolucije doživjela je naučni kolaps. Naročito su je porazile dvije naučne oblasti: genetika i biohemija. Hiljade naučnika diljem svijeta danas odbacuju tu teoriju kao naučno neutemeljenu. O tome su napisane mnoge knjige i studije. Međutim, evidentno je da se ta teorija, i pored neupitnih naučnih dokaza o njezinoj ništavnosti, još pokušava održati. Ona se i dalje nudi osnovcima u udžbenicima biologije. Postavlja se onda logičko pitanje: zašto se

³⁰ Werner Gitt, *In the Beginning Was Information*, CLV, Bielefeld, Germany, str. 107, 141.

³¹ Arthur Koestler, *Janus: A Summing Up*, New York, Vintage Books, 1978., str. 250.

³² Npr. nacizam, u čijoj pozadini su materijalizam i teorija evolucije, uzrokovao je Drugi svjetski rat koji je odnio preko šezdeset miliona ljudi. Također komunizam, čija je osnova dijalektički materijalizam i Darwinova teorija evolucije, uzrokovao je nasilnu smrt više od sto miliona ljudi.

materijalizam i njegova “naučna” osnova (evolucionizam) i dalje uporno brane? Ko to i zašto želi odbraniti Darvina i materijaliste?

Odgovor na to pitanje je jednostavan: postoje određeni krugovi kojima je stalo do toga da Darwin i teorija evolucija trebaju biti odbranjeni, i to po svaku cijenu. Ti krugovi imaju svoje interese i ogromnu materijalnu korist od teorije evolucije i onoga što iz nje proističe. Ukoliko bi se prihvatila ništavnost te teorije, posljedice bi bile implikacije u području morala, kulture, umjetnosti, književnosti itd. S rušenjem teorije koja naučava da je čovjek nastao od životinje, izgubila bi se osnova za širenje nemoralna, nastranosti i perverzije, jer ako je čovjek postao od životinje, onda ga ne treba ničim ograničavati, ni vjerom ni moralom. Profit koji se ostvaruje promoviranjem razvrata, pornografije, nasilja, alkohola i drugih poroka i nastranosti dostiže astronomske cifre. Zato, Darvina i njegovu teoriju treba po svaku cijenu zaštititi.

Dakle, materijalizam je postao jedna vrsta dogme i indoktrinacije. Zato se materijalistički svjetonazor želi nametnuti masama putem školskih udžbenika, medija, filma, interneta... Ljudi koji stalno susreću indoktriniranje evolucije u medijima, akademskim izvorima i “naučnim” platformama, ne uspijevaju vidjeti da je prihvatanje ove teorije u suprotnosti s najosnovnijim principima rezonovanja. Ljudski um je, bez dvojbe, izgrađen tako da, gdje god vidi red, razumije da tu postoji volja koja organizira i stoji iza tog reda. Slučajnost stvara nered, kaos i konfuziju.³³

Međutim, materijalistička indoktrinacija djeluje i na jedan broj ljudi koji se bave naukom. Mladi znanstvenici koji čine prve korake u svojoj naučnoj karijeri vremenom usvajaju materijalistički pogled na svijet. Opčinjeni tom magijom, mnogi znanstvenici-evolucionisti

³³ U 51. ajetu sure *El-Kehf*, Allah, dž.š., kaže: *Nisam ih (ljude) za svjedoke uzeo kad sam nebesa i Zemlju stvarao, a niti prilikom stvaranja njih samih! Za pomagače nisam uzimao one koji će na krivi put odvoditi.* Istaknuti savremeni komentator Kur'ana iz Egipta šejh Ša'ravi smatra da ovaj ajet sadrži jednu mudžizu (natprirodnost), jer ukazuje da će se tokom povijesti pojaviti oni koji će, kada je u pitanju stvaranje svijeta i čovjeka, ljude u zabludu i na krivi put odvoditi. Takvi su se, doista, i pojavili a jedan od njih je i Darwin sa svojom teorijom evolucije, koja naučava da je čovjek nastao slučajno, evolucijom iz životinje. Zato mnogi istraživači za tu teoriju s pravom kažu da je ona najveća podvala u povijesti ljudskog roda.

nastavljaju traganje za naučnom potvrdom neracionalnih i zastarjelih tvrdnji evolucionista iz 19. stoljeća, koje su već davno pobijene naučnim dokazima. Naravno, u prilog tome ide i jedna dodatna činjenica: postoji mehanizam koji mlade naučnike tjera da budu evolucionisti i materijalisti, a to je napredovanje u karijeri. Naime, u zapadnim zemljama, naučnik treba pokazati određene standarde kako bi bio promoviran, primao akademska priznanja ili, pak, objavljivao članke u naučnim časopisima. Otvoreno prihvatanje teorije evolucije smatra se glavnim kriterijem.³⁴

Zbog svega navedenog, teorija evolucije se nastoji održati svim sredstvima. Porazavajuća je okolnost da se za njeno promoviranje i održavanje troše ogromne sume novca, dok se za promoviranje istine o postojanju Kreatora Koji je savršeno stvorio ovaj svijet, i Koji nad njim bdije i održava ga, vrlo malo ulaže. U tom pogledu, odgovornost vladajućih sistema u muslimanskom svijetu koji troše bansloslovna sredstva za trivijalne stvari je, uistinu, velika. Ali, i kolektivna odgovornost muslimana, koji su dozvolili da njima upravljaju takvi sistemi i oligarhije, nije isključena.

Vjera je čovjekova iskonska potreba

Po svojoj prirodi čovjek je religiozno biće. On se zapravo rađa s potrebom da vjeruje u Boga, odnosno neku višu silu. Svoju vjeru ili religioznost ispoljava na razne načine. Historičari i antropolozi su, izučavajući ljudske zajednice, počevši i od onih najprimitivnijih, primijetili interesantan fenomen: čovjek je u svim vremenskim epohama, i na svakom mjestu gdje je živio, iza sebe ostavljao tragove koji ukazuju na njegovu religioznost. Čovjeka, jednostavno, nije moguće zamisliti bez vjere.

Starogrčki historičar Plutarh je davno pisao: “Možemo naći grad bez bedema, vladara, civilizacije, književnosti i pozorišta, ali nikada čovjek nije vidio grad bez bogomolje i sa stanovnicima koji se ne bave bogoslužjenjem.” Dvadeset vijekova kasnije, H. Bergson iznosi gotovo istu konstataciju: “Nalazile su se, i sada se nalaze ljudske skupine bez

³⁴ Harun Yahya, nav. djelo, str. 13.

znanosti, umjetnosti i filozofije, ali se još nikada nije našla ljudska skupina bez vjere.”³⁵

Bronislav Malinovski koji, inače, slovi za jednog od vodećih antropologa na Zapadu u prvoj polovici 20. vijeka, u svom čuvenom djelu *Magija, nauka i religija* ističe: „Ne postoji narod, ma kako bio primitivan, bez religije i magije.“³⁶

Dakle, čovjek, ma gdje bio i živio uvijek je, na određeni način, ispoljavao svoju religioznost. To znači da je on stvoren s potrebom da vjeruje. To je u suglasju s islamskim naučavanjem u vezi s Božijim poslanicima koji su ljudima dostavljali Božiju poruku: uloga Božijih vjerovjesnika nije bila dokazivanje da Bog postoji, već saopćenje da nema boga osima Allaha, tj. da je samo Allah bog. Takvo značenje se jasno ističe u 25. ajetu sure *El-Enbija'*: *Prije tebe (Muhammede) nijednog poslanika nismo poslali, a da mu nismo objavili: „Nema boga osim Mene, zato se Meni klanjajte!“*

Čovjekova potreba za religioznošću je ono što čovjeka suštinski razlikuje od životinje. U tome je, zapravo, dokaz da čovjek nije nastao od životinje. U cijelom životinjskom svijetu ne postoji bilo kakav vid ispoljavanja religioznosti. Život životinja izgleda razumljiv i zakonit u poređenju sa životom primitivnih ljudskih zajednica, koji je isprepleten čudnim obzirima i opsjednut raznim vjerovanjima i postupcima. Vođena instinktom i upravljena na jedan jasan cilj – održanje, životinja je logična i razumljiva. Međutim, šta radi primitivni čovjek? Prije nego bi se pošlo na neki put, potrebno je da se lovci, a često i njihove porodice, podvrgnu brojnim tabuima, ritualima, molitvama, da vrše izvjesne plesove, da imaju određena snoviđenja i obrate pažnju na izvjesne predznake. Kada je lov na dometu potrebno je izvršiti neke druge ritualne radnje. I žene koje su ostale kod kuće podvrgavane su raznim ritualima i zabranama. Ako bi ih prekršile one bi, prema vjerovanju tih zajednica, dovodile u pitanje uspjeh lova, pa čak i živote svojih muževa.³⁷

Dakle, razlika u ponašanju životinje i čovjeka više je nego očita; kod životinje nema religije i religioznih osjećaja, dok je čovjek u svakom

³⁵ Alija Izetbegović, *Islam između Istoka i Zapada*, str. 33.

³⁶ Bronislav Malinovski, *Magija, nauka i religija*, s engleskog prevela Anđelija Todorović, Prosveta, Beograd, 1971. str. 33.

³⁷ A. Izetbegović, nav. djelo, str. 29.

vremenu i na svakom mjestu imao neku vrstu religije koju je ispoljavao na razne načine. To znači da je čovjek po svojoj prirodi sklon vjerovanju, odnosno predisponiran da vjeruje.

Allah Uzvišeni je ljudima tijekom povijesti slao Svoje poslanike koji su donosili Božiju Objavu i Uputu, kako bi ljudi mogli razlikovati Pravi put od stranputica. Cilj svih poslaničkih misija bio je oslobađanje ljudi od pogrešnih vjerovanja i njihovo usmjeravanje ka jedinoj istinskoj vjeri: dini-islam.

Da li postoji *nevjera* i *nevjernici*?

Čitajući stranice Kur'ana časnog odmah se primijeti da se o *kufri* (nevjerovanje, bezbožništvo, ateizam) i *kafirima* (nevjernici, ateisti) govori u brojnim ajetima. Štaviše, 109. sura Kur'ana nosi naziv *El-Kafirun* (Nevjernici). Ako je vjera iskonska potreba čovjeka, zašto se, onda, tako često govori o *kafirima* i nevjerovanju?

Po islamskom učenju, *kufrom* (nevjerovanjem) smatra se negiranje postojanja Stvoritelja (Allaha, dž.š.), negiranje nekog Njegovog svojstva o kojem se govori u Kur'anu i Sunnetu, zatim nevjerovanje u Njegove meleke, knjige, poslanike, nevjerovanje u Sudnji dan i Allahovu odredbu (sudbinu), tj. negiranje bilo kojeg imanskog ili islamskog šarta, zatim nepriznavanje Kur'ana kao autentične Božije Riječi i Objave kao i nepriznavanje poslaničke misije Muhammeda, a.s. Dakle, onaj ko ne priznaje Allaha kao Stvoritelja, i ne vjeruje u Njegovo postojanje na način kako je to opisano u samome Kur'anu i vjerodostojnim hadisima Muhammeda a.s., ili negira poslanstvo Muhammeda, a.s., ili bilo kojeg Božijeg vjerovjesnika, smatra se *kafirom* (nevjernikom). O njegovom statusu na ovom i budućem svijetu detaljno se govori u djelima iz područja akaida i fikha, ali to nije predmet našeg razmatranja na ovom mjestu.

Ono što želimo ovdje istaći odnosi se na to da je vjera čovjekova iskonska potreba. Interesantno je da Kur'an časni i *kufri* (nevjerovanje) naziva *dinom* (vjerom). O tome se govori upravo u suri *El-Kafirun: Reci: "O nevjernici! Ja ne obožavam ono šta vi obožavate, niti ste vi obožavatelji onog šta ja obožavam! I nisam ja obožavalac onog šta*

obožavate, niti ste vi obožavaoci onog šta obožavam! Vama vjera vaša, a meni vjera moja!“

Evidentno je da ovaj kur'anski tekst na početku oslovljava one koji poriču istinitost Kur'ana kao Božije objave sa: *ejjuhe-l-kafirun!* (O, vi koji ne vjerujete!), a na kraju kaže: *lekum dinukum ve lije din!* (Vama vjera vaša, a meni vjera moja!) Dakle, i pored činjenice da oni ne vjeruju da je Kur'an uistinu Božija objava i da je Muhammed, a.s. Božiji poslanik, Kur'an to njihovo nevjerovanje naziva *dinom*, tj. vjerom. To ukazuje ne veoma bitnu karakteristiku čovjeka: on je stvorenje koje mora u nešto vjerovati. Ukoliko odbije vjerovati u Allaha i poslanstvo Muhammeda a.s., to ne znači da je on slobodan i da ne vjeruje u neko drugo, lažno božanstvo. Vjerovanje u Allaha na način kako je to dostavio vjerovjesnik Muhammed a.s., oslobađa čovjeka od vjerovanja u mnogo, ili bolje reći bezbroj, lažnih božanstava. Upravo zbog toga se pripadnost islamu očituje kroz dva *šhadeta* (svjedočenja): da nema Boga osim Allaha i da je Muhammed a.s., Allahov poslanik. Kada neko želi postati musliman, od njega se ne traži da posvjedoči, npr., da Bog postoji, već da kaže: *la ilahe illellah* (nema Boga osim Allaha). U obzorju kur'anske antropologije to je veoma bitna činjenica.

U prilog navedenome ide i jedna druga činjenica. Naime, poznato je da Kur'an na više mjesta ističe da *Allah neće oprostiti širk* (tj. da Mu se neko drugi smatra ravnim), a oprostiti će kome hoće ostale grijehе.³⁸ Širk je, dakle, po islamskom učenju, neoprostiv grijeh i o njemu se govori u brojnim kur'anskim tekstovima. U vezi s tim, postavlja se jedno drugo pitanje: da li će Allah oprostiti *kufir* (nevjerovanje, ateizam, bezbožništvo)?

Ispravno je reći: *kufir* neće biti oprostjen jer njega, u suštini, i nema. Nevjerovanje postoji samo kao jedna deklarativna forma, tj. ljudi se mogu tako izjašnjavati, ali onaj ko za sebe kaže da je kafir, to ne znači da je on uistinu nevjernik, jer postoje brojna lažna božanstva u koja će on, u to nema sumnje, vjerovati. Vjerovanje u Allaha oslobađa ljude od robovanja bilo kojem drugom lažnom idolu ili božanstvu. Stoga je ispravno reći da je svaki *kafir* istovremeno i *mušrik*, i ako se prije smrti

³⁸ Vidjeti kur'ansku suru *En-Nisa'*, ajeti 48 i 116, u kojima se doslovce ponavlja: *Uistinu, Allah neće oprostiti da mu se čini širk (pripisuje ortak), a oprostiti će, kome hoće, ono što je mimo toga.*

ne pokaje, onda spada u kategoriju onih kojima neće biti oprašteno. Vallahu te'ala e'alem!

Ljudski život nije apsurd

Pitanje čovjeka, njegove biti i suštine njegova života oduvijek je okupiralo ljudsku pažnju i misao. Tijekom povijesti nuđeni su razni odgovori. Interesantno je kako su neki savremeni zapadni filozofi razmišljali o čovjeku i smislu njegova života. Kao primjer mogu poslužiti dvojica istaknutih francuskih pisaca: Alber Kami³⁹ i Žan-Pol Sartr,⁴⁰ koji se smatraju najistaknutijim predstavnicima egzistencijalizma.

Egzistencijalizam je, inače, filozofski i književni pravac koji se javio četrdesetih godina dvadesetog vijeka u Francuskoj. Temeljna teza egzistencijalizma je da čovjek svojim znanjem i osjetilima ne može spoznati smisao života (esenciju, bit). Preostaje mu ili vjera ili apsurd, besmisao života. Čovjek je bačen u život protiv svoje volje i to je temelj apsurdna. Prema naučavanju egzistencijalizma, jedino što je sigurno u životu je to da čovjek biološki i tjelesno postoji (lat. *egsistere* - postojati) sada i ovdje, u prostoru i vremenu. Svaka je druga esencija (vjerska, nacionalna, ideološka itd), bit izvan same egzistencije, izmišljotina. Posljedica takvoga razmišljanja jest da je čovjek u moralnom smislu apsolutno slobodan da bira sve moguće varijante, od rođenja do smrti, i da je svaka jednako vrijedna jer ne postoji nikakva etička odrednica.⁴¹

Egzistencijalizam, dakle, gleda na suštinu ljudskog bića u njegovoj bačenosti u napuštenost, u zebnju, u brigu, u neprekidno sklizanje, bježanje u prazninu i ništavilo, u smrt. Prema Kamiju, apsurd je suština čovjekova položaja u svijetu, i ako čovjek želi da ostane vjeran i

³⁹ Alber Kami (Albert Camus, 1913-1960), francuski pisac i filozof, dobitnik Nobelove nagrade za književnost. Porijeklom iz Alžira. Jedan od najpriznatijih francuskih književnika. Pisao je eseje, romane i drame. Učestvovao u francuskom pokretu otpora nacizmu. Posebno poznat po romanima *Stranac* i *Kuga*. Čitav njegov opus temelji se na ideji apsurdna ljudske egzistencije. Modernog čovjeka naziva bludnim, ciničnim monstroomom, a kao suprotnost svijetu današnjice evocira antičku Grčku, koja je "u svemu znala naći pravu mjeru".

⁴⁰ Žan-Pol Sartr (fr. Jean-Paul Sartre, 1905-1980), francuski filozof, romansijer, esejist i dramski pisac, tvorac ateističkog egzistencijalizma. Njegova najznačajnija filozofska dela su *Biće i ništavilo*, *trotomni Putevi slobode*; *Zrelo doba*, *Odlaganje* i *Ubijene duše* i *Kritika dijalektičkog uma*.

⁴¹ Vidjeti: www.tportal.hr

dosljedan samome sebi, mora u apsurdu i besmislu istrajati i živjeti. Ja uzvikujem, veli Kami, da ne vjerujem ni u šta i da je sve apsurdno, ali ja ne mogu sumnjati u svoj krik... Prva i jedina očevidnost koja mi je tako bila dana u unutrašnjosti apсурdnog iskustva je revolt. Apsurd niče na tlu odnosa između čovjeka i svijeta zato što svijet ne zadovoljava čovjekova očekivanja, ne odgovara njegovim težnjama: neljudski je, besmislen, konačno neshvatljiv.

Potrebno je istaći da su egzistencijalisti, i pored njihovih čudnih naučavanja, u jednom segmentu upravu: život čovjeka u pojavnom svijetu ukoliko se gleda samo kroz prizmu čovjekovog fizičkog postojanja, doista izgleda apsurdan i besmislen. U čemu je smisao ako se sve završava sa fizičkom smrću, kada čovjekovo tijelo postaje prah? Viđenje čovjeka samo iz ugla njegova materijalnog postojanja rezultira upravo takvim shvatanjem: ljudski život je apsurd i nema smisla. Zato sve filozofije koje na čovjeka gledaju samo iz tog ugla, imaju identična naučavanja.

Ukoliko bi se položaj čovjeka u prirodi i njegov odnos zasnivao isključivo na materijalnoj bazi, on bi zaista bio više nego apsurdan, tragičan i besmislen. U Kur'anu časnom, u prvom ajetu sure *El-'Asr (Vrijeme)*, kaže se: *Tako mi vremena, - doista je svaki čovjek na gubitku!* Ali, odmah, nakon ove konstatacije, slijedi nastavak: *Samo ne oni koji vjeruju i dobra djela čine, i koji jedni drugima istinu preporučuju i koji jedni drugima preporučuju strpljenje.*

Kur'an, dakle, ukazuje na veoma važnu činjenicu u vezi čovjeka i njegova života: ako bi se čovjek posmatrao samo kao tijelo, onda je on bez dvojbe na gubitku, jer tijelo se vremenom troši i na koncu nestaje. Ali čovjek nije samo tijelo, on pored materijalne dimenzije ima još jednu – duhovnu, pored tijela ima i dušu, pored fizičkog ima i duhovno biće, pored materijalnih vrijednosti vjeruje i u moralne i etičke vrijednosti. Nema sumnje da bi čovjek, ako bi se sveo samo na materijalnu komponentu, samo na svoje fizičko biće, bio na gubitku, jer život je pun brige, tuge, bola, patnje, sukoba, razočarenja, proturječja itd. Materijalistički filozofi poput Sartra i Kamiya i dr. na čovjeka su gledali samo iz ugla tijela i materije, a negirali su da on ima dušu i da nakon

ovog prolaznog ima drugi, vječni život.⁴² Zato su njihova naučavanja o smislu života tako mračna i apsurdna.

Međutim, vjera u Allaha dž.š. dala je čovjeku drugu dimenziju koja razrješava proturječnost ljudske bačenosti u besmisao, bol, tugu i sudare... Ta dimenzija daje smisao čovjekovm životu i daje mu snage da izdrži sve poteškoće. S tom duhovnom dimenzijom čovjek nije bačen u svijet bola, tuge i besmisla. Čovjek na ovaj svijet dolazi s jasnom misijom. On je, kako kaže Kur'an časni, Božiji zastupnik (halifa) na Zemlji. Sve mu je stavljeno na raspolaganje i on, s Božijim imenom, upravlja svim dobrima svijeta.⁴³

Kur'anski tekstovi u kojima se spominje pojam *insan*

Prije navođenja tekstova, u kojima se spominje pojam *insan* u Kur'anu časnom, spomenut ćemo nekoliko uvodnih napomena u vezi s ajetima u kojima se spominje *insan*.

Riječ *insan* spomenuta je u 63 kur'anska ajeta (u 11. ajetu sure *El-Isra'* i 48. ajetu sure *Eš-Šura* *insan* je spomenut po dva puta). Ajeti u kojima se spominje *insan* raspoređeni su u 43 kur'anske sure. U nekim surama *insan* je spomenut više puta (npr. u suri *El-Isra'* spomenut je sedam, u suri *El-Qijameh* šest, a u suri *El-'Aleq* tri puta).

Insan je, shodno ustrojstvu *Mushafa* (pisane forme Kur'ana časnog), spomenut u sljedećim surama: *En-Nisa'* (Žene): 28. ajet; *Junus*:

⁴² Kamijevi romani *Stranac*, *Kuga* i drugi nedvosmisleno iznose negiranje osnovnih postulata vjere: postojanje Boga i postojanje drugog, vječnog svijeta. Npr., glavni junak romana *Stranac* Mersault, dok u zatvoru čeka ili pomilovanje ili izvršenje kazne, miri se s činjenicama i postaje mu svejedno hoće li uopće biti pomilovan ili kažnjen. On vjeruje da postoji samo ovaj život, samo sada i ovdje, i da ne postoje drugi svjetovi pravde, ljubavi ili vječnog blaženstva. Svećeniku, koji dolazi navesti ga na pokajanje, kaže da su vjera i Bog obične tlapnje iz mašte, te ga tjera iz svoje ćelije. Mersault je, dakle, lik čovjeka koji živi samo 'sada i ovdje', smatrajući da je to vrhunski sadržaj života, ravnodušan je prema svakom višem smislu. Jedino što njime upravlja su njegovi unutarnji nagoni i biološki impulsi. Roman sadrži mnogo primjera gdje Kamijevi junaci ruše esencije i tradicionalne vrijednosti, jednu za drugom. Kami i drugim djelima promovira naučavanja egzistencijalizma. Tako, npr., u romanu *Kuga*, između ostalog, piše: "Budući da je poredak u svijetu reguliran smrću, bit će možda za Boga bolje da u njega ne vjerujemo i da se borimo svim silama protiv smrti, ne dižući pogleda prema nebu gdje on šuti."

⁴³ Husein Dozo, *Islam u vremenu*, str. 76-77.

12; *Hud*: 9; *Jusuf*: 5; *Ibrahim*: 34; *El-Hidžr* (Hidžr): 26; *En-Nahl* (Pčele): 4; *El-Isra'* (Noćno putovanje): sedam puta, u 11. ajetu dva puta, te u ajetima: 13, 53, 67, 83, 100; *El-Kehf* (Pećina): 54; *Merjem* (Merjema): dva puta, 66. i 67. ajet; *El-Enbija'* (Vjerovjesnici): 37; *El-Hadždž* (Hadž): 66; *El-Mu'minun* (Vjernici): 12; *El-Furkan* (Rastavljanje Istine od neistine): 29; *El-'Ankebut* (Pauk): 8; *Luqman* (Lukman): 14; *Es-Sedžde* (Padanje ničice): 7; *El-Ahzab* (Saveznici): 72; *Ja-Sin*, 77; *Ez-Zumer* (Skupovi): dva puta, 8. i 49. ajet; *Fussilet* (Objašnjenje): dva puta, 49. i 51. ajet; *Eš-Šura* (Dogovaranje): dva puta u istom, 48. ajetu; *Ez-Zuhruf* (Ukras): 15; *El-Ahqaf* (Ahkaf): 15; *Qaf* (Kaf), 16; *En-Nedžm* (Zvijezda): dva puta, 24. i 39. ajet; *Er-Rahman* (Milostivi): dva puta, 3. i 14. ajet; *El-Hašr* (Progonstvo): 16; *El-Me'aridž* (Stepeni): 19;⁴⁴ *El-Qijameh* (Smak svijeta): šest puta, ajeti 3, 5, 10, 13, 14, 36; *Ed-Dehr* (Vrijeme) ili *El-Insan* (Čovjek), s obzirom da je ova sura poznata s oba naziva: dva puta, 1. i 2. ajet; *En-Nazi'at* (Oni koji čupaju), 35; *'Abese* (Namrštio se): dva puta, 17. i 24. ajet; *El-Infitar* (Rascjepljenje): 6; *El-Inšiqaq* (Cijepanje): 6; *Et-Tarik* (Danica): 5; *El-Fedžr* (Zora): dva puta, 15. i 23. ajet; *El-Beled* (Grad): 4; *Et-Tin* (Smokva): 4; *El-'Aleq* (Zakvačak): tri puta, ajeti 2, 5, 6; *Ez-Zilzal* (Zemljotres): 3; *El-'Adijat* (Oni koji jure): 6; *El-'Asr* (Vrijeme): 2.

Interesantno je da u svim kur'anskim iskazima gdje se spominje *insan*, ta riječ dolazi s određenim članom, tj. s onim (el-) koje se u arapskom naziva *lamut-ta'rif*. Prema naučavanju arapske jezikoslovne nauke, određeni član u arapskom jeziku ima dvije osnovne funkcije: 1. *'ahd*, tj. ukazivanje na to da je pojam ili ime na kojem se nalazi (el-) poznat, odnosno određen, 2) *istigrak*, tj. sveobuhvatnost, dakle da taj pojam obuhvata sve članove vrste koja se njime imenuje.

Evidentno je da su obje funkcije određenog člana koji se nalazi na imenici *insan* došle do izražaja: prva funkcija ukazuje da je riječ o poznatom *insanu*, dakle onome kojeg je stvorio Uzvišeni Allah i koji je dobro poznat. Druga funkcija, pak, ukazuje da se karakterne osobine *insana* o kojima se govori u navedenim kur'anskim tekstovima odnose na *svakog insana* bez izuzetka, jer u tim tekstovima Uzvišeni Stvoritelj govori o prirodi stvorenja koje se zove *insan* (čovjek).

⁴⁴ Iako se pojam *insan* u ovoj suri spominje samo na jednom mjestu, u 19. ajetu, i ostalih petnaest ajeta (sve do 35. ajeta) odnosi se na čovjeka s obzirom da se u njima objašnjava priroda čovjeka i njegove sklonosti.

Ajeti u kojima se spominje *insan* (čovjek) iznose brojne karakteristike tog složenog i čudesnog bića. Te karakteristike se mogu klasificirati na sljedeći način:

Čovjek je slabašno biće. Prvo mjesto u Kur'anu časnom gdje se spominje pojam *insan* nalazi u suri *En-Nisa'*, 28. ajet: *Allah želi da vam olakša – a čovjek je stvoren kao nejak (slabašno) biće.*

Interesantno je da se u prvom spominjanju *insana* u tekstu Kur'ana iznosi upravo ova čovjekova karakteristika: da je on slabašno i nejak biće (*ve khulika-l-insanu da'ifa*). Određeni član na pojmu (*el-*)*insan* ukazuje da se to odnosi na svakog čovjeka; dakle, nije slab i nejak samo onaj ko je bolestan ili star, već je to osobina svakog čovjeka. Zašto je to tako?

Da bi se dobio ispravan odgovor uputno je, ukratko, sagledati složenu konstituciju ljudskog tijela. Sa medicinskog stanovišta, čovječije tijelo se sastoji od jedanaest, odnosno dvanaest različitih sistema, ako ubrojimo i imuni sistem. To su nervni, skeletni, mišićni, kardiovaskularni, pokrovni sistem (koža), limfni,⁴⁵ endokrini (*endokrinologija* – nauka o žlijezdama s unutrašnjim izlučivanjem), urinarni, digestivni (probavni), reproduktivni i respiratorni sistem. Da bi čovječije tijelo funkcionisalo, potreban je svaki od ovih sistema, osim reproduktivnog. Reproductivni sistem je neophodan za održavanje vrste, ali ne i za opstanak individue. Međutim, ljudsko tijelo ne može opstati bez ostalih sistema.⁴⁶ Dakle, bilo kakav poremećaj u nekom od tih veoma složenih sistema uzrokuje bolest u ljudskom organizmu, a potpuni zastoj nekog od tih sistema neminovno vodi ka prestanku ljudskog života na ovom svijetu.

Allah Svevišnji Koji je stvorio čovjeka najbolje poznaje njegovu bit i prirodu. Kur'an časni je uputa čovjeku koju je objavio Stvoritelj. Kur'an časni naglašava: *Allah želi da vam olakša*. Dakle, cilj Božije Objave je olakšavanje čovjeku bremenitog dunjalučkog puta.

⁴⁵ Limfa (lat. *lympa*), tekućina koja se nalazi u limfnim žilama, nastaje iz krvne plazme koja izlazi iz krvnih žila i vrši posredničku ulogu između krvi i ćelija tijela. Vidjeti: Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, str. 806.

⁴⁶ Linn Wilcox, *Sufizam i psihologija*, str. 51.

U jednom svom djelu, istaknuti islamski učenjak Ibn Kajjim el-Dževzijje, spominje predaju u kojoj se navodi da je Allah dž.š., tijekom povijesti ljudima poslao stotinu i četiri Nebeske Knjige. Potom su te Knjige rezimirane u tri velike Knjige (Objave), a to su: Tevrat, Zebur i Indžil. Potom su one rezimirane u jednu, a to je Kur'an. U predaji se dalje navodi da je Kur'an, odnosno njegova značenja, sažet u jednoj suri koja se zove Fatiha, a Fatiha je potom sažeta u jednom ajetu. Taj ajet su riječi Uzvišenog Allaha: *Ijjake na'budu ve ijyake neste'in (Samo Tebe, Allahu, obožavamo i samo od Tebe pomoć tražimo)*. Dakle, suštinska poruka svih Nebeskih obznanjivanja je sadržana u ovom ajetu koji, u što nema dvojbe, sugerira da je čovjek slabašno biće, tj. stvorenje kojem treba pomoć.

Iako se pod *traženjem pomoći*, o kojem govori ovaj ajet, prema mišljenju velikih komentatora Kur'ana, poput Ibn Kesira i dr., misli prvenstveno na *traženje pomoći u robovanju samo Allahu*, ajet podrazumijeva da je čovjek biće kojem treba pomoć i u svakom drugom pogledu. Svevišnji Stvoritelj je objavio Kur'an i za njega garantuje da neće pretrpjeti bilo kakvu izmjenu ili preinaku. Kur'anski propisi i odredbe imaju za cilj da *osnaže* čovjeka i uzdignu ga iznad toga da on bude rob materije, strasti, idola ili nečeg drugog, ili, pak, da njegov život bude puko prebivanje, lišeno duhovne dimenzije i značenja.

Interesantno je da je na prvom mjestu u Kur'anu gdje se spominje čovjek iznesena upravo ova njegova karakteristika, da je on slabo i nejakno stvorenje. To se može povezati s posljednjim spominjem čovjeka u Kur'anu, u suri *El-'Asr* (Vrijeme koje uništava), gdje se ističe: *Tako mi vremena koje uništava, doista je svaki čovjek na gubitku, osim onih koji vjeruju i dobra djela čine, i koji jedni drugima preporučuju Istinu i strpljenje*. Dakle, čovjek, to slabašno i nejakno stvorenje, neće biti na gubitku jedino ukoliko prihvati Put Kur'ana, koji podrazumijeva čvrsto vjerovanje, činjenje dobra i strpljivost, koja je neophodna da bi se ustrajalo na tom Putu.

U ajetima u kojima se spominje čovjek, iznose se i druge karakteristike tog čudesnog stvorenja, koje možemo sagledati u sljedećem:

Čovjek u nevolji zaziva Božiju pomoć a u dobru je zaboravan. To se spominje u više kur'anskih tekstova: *Kada čovjeka snađe nevolja, on Nam se moli: ili ležeći, ili sjedeći, ili stojeći. A čim mu nevolju otklonimo, on nastavlja, kao da Nam se nije ni obraćao molbom zbog nevolje koja ga je bila zadesila. Tako se nevjernicima čini lijepim ono što rade.* (Junus, 12)

Ako čovjeku milost Našu pružimo, pa mu je poslije uskratimo, on pada u očajanje i postaje nezahvalnik. (Hud, 9)

Kad čovjeka nevolja snađe, Gospodaru svome se moli, Njemu se obraća, a onda, pošto mu Allah milost svoju daruje, zaboravi onoga kome se prije molio, i druge Njemu jednakim smatra, da s puta Njegova na stranputicu odvodio. Reci: "Uživaj neko vrijeme u nevjerovanju svome, bićeš, sigurno, stanovnik u vatri!" (Ez-Zumer, 8)

Čovjek je nezahvalan, u kušnji očajava. O tome govore sljedeći ajeti: *Kad vas na moru nevolja zadesi, tada nema onih kojima se inače klanjate, postoji samo On. A kad vas On na kopno spasi, vi okrećete glave; čovjek je uvijek nezahvalan!* (El-Isra', 67)

Kad čovjeku kakvu blagodat darujemo, on se okreće i oholo udaljava, a kad ga zadesi zlo, onda očajava. (El-Isra', 83)

Kada čovjeku milost Našu darujemo, postaje nezahvalan i uzoholi se, a kada ga nevolja dotakne, onda se dugo moli. (Fussilet, 51)

Čovjek, kada Gospodar njegov hoće da ga iskuša pa mu počast ukaže i blagodatima ga obaspe, rekne: "Gospodar moj je prema meni plemenito postupio!" A kad mu, da bi ga iskušao, opskrbu njegovu oskudnom učini, onda rekne: "Gospodar moj me je napustio!" (El-Fedžr, 15-16)

Čovjek je, zaista, Gospodaru svome nezahvalan. (El-'Adijat, 6)

Čovjek je nagao, škrt, voli puno polemisati, nepravedan je čak i prema sebi. Ova osobina čovjeka se spominje u narednim ajetima: *I daje vam svega onoga što od Njega išete, i ako biste Allahove blagodati brojali, ne biste ih nabrojali.* - *Čovjek je, uistinu, nepravedan i nezahvalan.* (Ibrahim, 34)

Čovjek i proklinje i blagosilje; čovjek je doista nagao. (El-Isra', 11)

Reci: "Da vi posjedujete riznice milosti Gospodara moga, i tada biste škrtarili iz straha da ne potrošite; čovjek je uistinu tvrdica. (El-Isra', 100)

U ovom Kur'anu Mi na razne načine objašnjavamo ljudima svakovrsne primjere, ali je čovjek, više nego iko, spreman da raspravlja. (El-Kehf, 54)

Čovjek je stvoren od žurbe. Pokazaću Ja vama, doista, dokaze Svoje, zato Me ne požurujte! (El-Enbija', 37)

Mi smo nebesima, Zemlji i planinama ponudili emanet, pa su se ustegli i pobojali da ga ponesu, ali ga je preuzeo čovjek – a on je, zaista, prema sebi nepravedan i lakomisen. (El-Ahzab, 72)

Čovjek postane objestan čim se neovisnim osjeti. Interesantno je da se ova osobina čovjeka iznosi u suri *El-'Alek*, odmah nakon prvih pet ajeta, za koje postoji koncenzus islamskih učenjaka da su upravo ti ajeti prvo što je objavljeno Poslaniku a.s. Opisujući ljudsku narav, Svevišnji kaže: *Uistinu, svaki čovjek se uzobjesti, čim se neovisnim osjeti. (El-'Alek, 6-7)* Smatramo da ovakav prijevod (*čovjek se uzobjesti*) nije u dovoljnoj mjeri iskazao osobinu čovjeka o kojoj se govori u ovom ajetu. Kur'anski termin *taga-jatga-tugjan (inne-l-insane lejatga)*, koji je upotrijebljen da bi se iznijela ova karakteristika čovjeka, ima više značenja: preći granicu, biti nasilan, nepravedan, okrutan, nepokoran, uobražen itd. Od tog istog korijena je nastala riječ *tagija*, koja označava nasilnika, tiranina, tlačitelja, drznika, uobraženjaka i sl.⁴⁷ Dakle, čovjek prelazi granicu dobra i dozvoljenog, tj. ulazi u sferu onoga što je zlo i zabranjeno, onog momenta kada se osjeti neovisnim i sebi dostatnim. Imajući u vidu ovaj kur'anski iskaz, jasno je da je nered na Zemlji nastao upravo onda kada je čovjek zaboravio na svoga Stvoritelja, i pomislio da je neovisan o Njemu.

Na osnovu navedenog, možemo razumjeti da su životne nedaće, poput bolesti, siromaštva i drugih iskušenja, u osnovi nešto što ima za cilj da čovjeka učini ovisnim o Allahu, jer čovjek u takvim situacijama zaziva Božiju pomoć. Ako bi čovjeku u njegovom životu išlo sve lahko i jednostavno, i kada ne bi bilo nedaća i iskušenja, onda doista postoji

⁴⁷ Vidjeti: Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, Sarajevo, 1997., str. 880.

bojazan da se on neovisnim osjeti i postane objestan, kršeći granice koje je postavio njegov Stvoritelj i Gospodar.

Čovjek bi da dobije sve šta poželi a pripada mu samo ono za šta se sam potruđi. Ne može čovjek da ostvari sve što poželi. (En-Nedžm, 24)
Čovjekovo je samo ono što sam uradi. (En-Nežm, 39)

Čovjek je stvoren u najljepšem skladu. Mi čovjeka stvaramo u skladu najljepšem. (Et-Tin, 4) O čovječe, zašto da te obmanjuje to što je Gospodar tvoj plemenit, koji te je stvorio – pa učinio da si skladan i da si uspravan – i kakav je htio lik ti dao? A ne valja tako! Vi u Sudnji dan ne vjerujete, a nad vama bdiju čuvari, kod Nas cijenjeni pisari, koji znaju ono što radite. (El-Infitar, 6-12)

Čovjek je stvoren s nemirnom naravi. Uistinu, čovjek je stvoren nemirnim, kad god ga nesreća snađe on je ispunjen samosažaljenjem, a kad god mu se posreći (zadesi ga nešto dobro i prijatno), on to sebično zadržava od drugih. (El-Me'aridž, 19-21) U ovim ajetima se govori o veoma bitnoj osobini čovjeka. Kur'anski iskaz *helu'an* (*inne-l-insane khulika helu'an*) ukazuje da je čovjek obdaren unutarnjim nemirom koji ga može jednako lahko poticati na plodna dostignuća, kao i na hronično nezadovoljstvo i razočarenje. Drugim riječima, upravo način na koji čovjek koristi ovaj Božiji dar, određuje da li će on imati pozitivan ili negativan karakter. Naredna dva ajeta u ovoj suri (20. i 21.) aludiraju na ovo posljednje, dok ajeti 22-25. pokazuju da samo istinski duhovna i moralna svijest može oblikovati taj čovjekov urođeni nemir u pozitivnu silu i tako dovesti do unutarnje stabilnosti i trajnog zadovoljstva.⁴⁸

Čovjek je u dilemi u vezi s Proživljenjem nakon smrti. Ovu čovjekovu zapitanost Kur'an bilježi na sljedeći način: Čovjek govori: "Zar ću, kad umrem, zbilja biti oživljen?" (Merjem, 66), ali istovremeno na više mjesta u Kur'anu se daje i odgovor: On (Allah) vam daje život i zatim će vam ga oduzeti i poslije vas opet oživjeti; a čovjek je, zaista nezahvalan! (El-Hadždž, 66) Kako čovjek ne vidi da ga Mi od kapi sjemena stvaramo, i opet je otvoreni protivnik, i Nama navodi primjer, a zaboravlja kako je stvoren, i govori: "Ko će oživjeti kosti, kad budu

⁴⁸ Ovo su riječi Muhammeda Asada, vjerovatno najznačajnijeg zapadnjačkog konvertita u islam u 20. vijeku, koji je napisao veoma koristan prijevod i komentar Kur'ana na engleskom jeziku. Vidjeti: M. Asad, *Poruka Kur'ana*, Sarajevo, El-Kalem, 2004., str. 910.

truhle?" Reci: "Oživjeće ih Onaj koji ih je prvi put stvorio; On dobro zna sve što je stvorio, Onaj koji vam iz zelenog drveća vatru stvara i vi njome potpaljujete." Zar Onaj koji je stvorio nebesa i Zemlju nije kadar da stvori njima slične? Jeste, On sve stvara i On je sveznajući; i zaista On može, kada nešto hoće, samo za to rekne: "Budi!" – i ono bude. Pa neka je hvaljen Onaj u čijoj je ruci vlast nad svim, Njemu ćete se vratiti! (Ja-Sin, 77-83) Zar čovjek misli da kosti njegove nećemo sakupiti? Hoćemo, Mi možemo stvoriti jagodice prsta njegovih ponovo. Ali, čovjek hoće dok je živ da griješi pa pita: "Kada će Smak svijeta biti?" (El-Kijame, 3-6)

U ajetima koji govore o *insanu* spominju se i neke odrednice u vezi s čovjekovim bitisanjem na Budućem svijetu. U više ajeta se, također, naglašava da je šejtan čovjeku otvoreni neprijatelj, kao i to da je čovjeku naređeno da bude posebno pažljiv prema svojim roditeljima.

Dakle, u ajetima u kojima se spominje *insan* sadržana su brojna značenja koja razotkrivaju ljudsku prirodu. Kur'an časni opisuje čovjeka kao gramzivu, opasnu i nezahvalnu osobu koja je sklona činjenju nereda (*fesad*) i nasilja (*zulm*). **Izuzetak su oni koji istinski vjeruju u Allaha i dobra djela čine.** U posljednjoj suri u kojoj se spominje *insan*, Allah Uzvišeni se zaklinje i naglašava „da je svaki čovjek na gubitku izuzev onih koji vjeruju, dobra djela čine, i koji jedni drugima preporučuju Istinu i strpljenje.“ Dakle, jedino oni neće biti na gubitku. To na poseban način govori o izuzetnoj važnosti vjere u životu čovjeka.

Završna razmatranja

Čovjek, radi čije upute je Svevišnji Stvoritelj i objavio Kur'an, je stvorenje kojem su ukazane brojne počasti. On je biće koje je zaduženo (*kain mukellef*) i njegov život nije puko prebivanje, već zadaća i misija koju treba ispuniti. Shodno tome koliko je to implementirao u svom ovosvjetskom životu, svaki čovjek će dobiti svoje mjesto i stepen u Svijetu vječnosti.

Pažljivim čitanjem kur'anskog teksta moguće je raspoznati osnove kur'anske antropologije. To se može sagledati u sljedećih nekoliko tačaka:

1. Čovjek je stvoren, odnosno stvorenje (*el-insanu mahluk*). To znači da čovjek nije nastao slučajno, evolucijom ili djelovanjem slijepih

sila prirode kao što naučavaju evolucionisti i materijalisti, već da je rezultat stvaranja Mudrog i Sveznajućeg Stvoritelja, Koji mu je namijenio plemenitu ulogu u životu.

2. Čovjek je stvorenje ili biće koje je počašćeno (*el-insanu mahluk mukerrem*). Počasti koje su ukazane čovjeku su brojne: udahnjivanje duše (*ruha*) koja je božanskog porijekla, naređivanje melekima da mu učine sedždu, blagodat razuma i druge blagodati (*nimeti*) koji se pobrojati ne mogu, namjesništvo (*istihlaf*) na Zemlji iz kojeg proističe pravo na upravljanje svim dobrima svijeta, slanje Objave i Božijih poslanika koji su ukazali na Pravi put, objava Kur'ana koji je kruna i pečat svih ranijih objava i koji ima garanciju autentičnosti, slanje Posljednjeg poslanika (Muhammeda, a.s.) koji je *milost svjetovima* itd...

3. Čovjek je biće koje je zaduženo (*el-insanu mahluk ev kain mukellef*). To znači da čovjek nije uzalud stvoren i da njegov život nije apsurd. Život čovjeka je zadaća, odnosno emanet koji treba ispuniti. Kur'an naglašava da čovjek ima misiju i razlog svoga postojanja. Ljudi su stvoreni da bi spoznali Allaha, svoga Stvoritelja, i činili Mu *ibadet* u svim segmentima svoje zemaljske egzistencije. To se može postići jedino putem pokornosti Njemu, Allahu Uzvišenom, Koji je stvorio čovjeka i odredio mu svrhu postojanja. Ukoliko čovjek odbije da bude pokoran Stvoritelju, na Zemlji nastaje nered (*fesad*) čije su posljedice katastrofalne, ne samo u odnosu na čovjeka nego i sva ostala stvorenja. Dakle, čovjekov život je zadatak a ne svakodnevno bivanje; to je zadatak čovjeka da se ostvari u onome što ga određuje čovjekom, stičući svijest o sebi, o svrsi i istini života.

4. Čovjek je biće koje će odgovarati za svoja djela i postupke (*el-insanu mahluk mes'ul*). Prema naučavanju Kur'ana časnog, čovjek je na ovom svijetu privremeno i njegova fizička smrt nije kraj puta; to je zapravo preseljenje iz *kuće prolaznosti* (*dunja* ili *dunjaluk*) u *kuću vječnosti* (*el-ahire* ili *ahiret*). Smrt (ar. *mevt*) je povratak Allahu radi polaganja računa za ono što je čovjek uradio za vrijeme svog dunjalučkog života. Duša je besmrtna i ona će ponovo biti spojena s tijelom, nakon njegovog proživljenja u Svijetu vječnosti.

U nekim iskazima Allahovog Poslanika s.a.v.s. navodi se da će čovjek na Sudnjem danu prvo polagati račun za *namaz*, da li ga je klanjao na vrijeme i propisno, i ukoliko mu namaz bude uredi – i ostala djela će

biti ispravna, a ukoliko mu namaz ne bude valjan – neće mu valjati ni druga djela. To govori o izuzetnoj važnosti namaza u životu čovjeka koji je, gledano sa stanovišta kur'anske antropologije, nazvan *insanom*, tj. bićem koje je podložno raznim utjecajima, i koje često posrne i zaluta u zamršenim ovosvjetskim putevima. Glavni cilj obavljanja namaza je izgradnja svijesti o Allahu dž.š., jedinome istinskom Bogu, Vječnom i Neprolaznom, pred Kojim će čovjek polagati račun i zadobiti svoj konačni status u Vječnome svijetu (Ahiretu). I ostali temeljni islamski propisi imaju isti taj cilj: izgradnju ličnosti koja je svjesna da je čovjekov život misija i zadaća koju treba ispuniti. Razumijevanje islama i islamskih propisa na takav način djeluje na čovjeka poticajno, i usmjerava ga ka tome da bude uistinu *čovjek (insan)*, i svoj ovosvjetski život provede u činjenju onoga što je dobro, *čovječno* i korisno, te da se kloni onoga što je ružno, štetno i *nečovječno*.

LITERATURA

- El-Fejjumi, *El-Misbahu-l-munir*, Mektebetu Lubnan, Bejrut, 1987.
- El-Fejruzabadi, *El-Kamusu-l-muhit*, Muessesetu-r-risale, Bejrut, 1994.
- Ragib el-Asfihani, *El-Mufredat li elfazi-l-Kur'an*, Darul-fikr, Bejrut.
- Muhammed Asad, *Poruka Kur'ana*, s engleskog preveo Hilmo Ćerimović, Sarajevo, El-Kalem, 2004.
- Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1990.
- Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, El-Kalem, Sarajevo, 1997.
- Muhammed Fuad 'Abdulbaki, *El-Mu'džemu-l-mufehres li elfazi-l-Kur'ani-l-kerim*, Daru-l-hadis, Kairo, 1994.
- Harun Yahya, *Kur'anske mudžize*, Sarajevo, Bosančica-print, 2001.
- Safvet Halilović, *Osnovi tefsira*, IPA, Zenica, 2005.
- Henry Margenau, Roy A. Vargesse: *Cosmos, Bios, Theos*, La salle IL: Open Court Publishing, 1992.
- Harun Yahya, *Podvale teorije evolucije*, Bosančica-print, s turskog preveli Enver Ibrahimkadić i Zlatan P., Sarajevo, 2000.
- Paul Davies, *God and the New Physics*, New York, Simon and Schuster, 1983.

- Hugh Ross, *The Creator and the Cosmos*, Colorado Springs, CO: Nav-Press, 1993.
- George C. Williams, *The Third Culture: Beyond the Scientific Revolution*, New York, Simon and Schuster, 1995.
- Werner Gitt, *In the Beginning Was Information*, CLV, Bielefeld, Germany.
- Arthur Koestler, *Janus: A Summing Up*, New York, Vintage Books, 1978.
- Caner Taslaman, *Kur'an – nenadmašni fenomen*, Sarajevo, 2006.
- Muslim en-Nejsaburi, *Sahih Muslim*, Mektebe Daru-l-fijha', Damask i Saad Suubbar, Rijad, bez godine izdanja.
- Mehmed Handžić, *Ilmu-l-kelam*, El-Kalem, 2000.
- Ibn Kajjim el-Dževzije, *Knjiga o duši*, s arapskog preveo Mustafa Prljača, Sarajevo, 2003.
- Muhammed Husejn Tabatabai, *El-Mizan fi tefsiri-l-Kur'an*, Bejrut, 1972.
- Michael H. Hart, *The 100: A Ranking of The Most Influential Persons in History*, New York, Hart Publishing Company, 1978.
- Sejjid Kutb, *U okrilju Kur'ana*, FIN, Sarajevo, 2000.
- 'Abbas Mahmud el- 'Akkad, *El-Insan fi-l-Kur'an*, Nehdatu Misr, Kairo, četvrto izdanje, 2005.
- Alexis Carrel, *Čovjek nepoznanica*, Zagreb, 1941.
- Želimir Puljić, *Čovjek – biće u dijalogu*, predavanje održano na Sveučilištu u Dubrovniku, 18. siječnja 2006., posredstvom veb-sajta: www.dubrovnik.hbk.hr.
- Alija Izetbegović, *Islam između Istoka i Zapada*, Nova, Beograd, 1988.
- Bronislav Malinovski, *Magija, nauka i religija*, s engleskog prevela Anđelija Todorović, Prosveta, Beograd, 1971.
- Syed Muhammed Naquib al-Attas, *Islam i sekularizam*, s engleskog preveo Džemaludin Latić, Sarajevo, 2003.
- Henri Tort Nouguse, *Masonska ideja, esej o filozofiji slobodnog zidarstva*, s francuskog prevela Dolores Kalodera-Petrović, Beograd, Evro, 2003.
- Gunar Stolset, *Šta je onda čovjek*, s norveškog preveo Rasim Muratović, Sejtarija, Sarajevo, 2003.
- Živan Filippi, *Sedam antropoloških struktura u suvremenoj književnosti*, Zagreb, 1985.
- 'Aiša 'Abdurrahman Bint Šati', *El-Kur'an ve kadaya el-insan* (Kur'an i pitanja u vezi s čovjekom), Daru-l-ma'rife, Kairo, 1999.
- Muhammed eš-Šejh 'Ajid Tabišat, *El-Insan fi-l-Kur'an*, bez mjesta izdanja, 1995.

- Nebil 'Abdullatif, *El-Insan kema fetarehullah*, El-Hej'etu-l-misrijjetu-l-'amme li-l-kitab, Kairo, 2000.
- Abu Bilal Mustafa al-Kanadi, *Razjašnjenje misterije duše*, s engleskog prevela Alma Čehajić, Libris, Sarajevo, 2002.
- Muhammed Jasin, *Priroda čovjeka u islamu*, s engleskog preveli Munib i Amra Hodžić, Libris, Sarajevo, 2003.
- Linn Wilcox, *Sufizam i psihologija*, s engleskog prevela Amra Delić, Tuzla, 2007.
- Muhammed Seid el-Buti, *Shvatanje korijena života*, s arapskog preveo Hajrudin Hodžić, El-Kelimeh, Novi Pazar, 2007.
- 'Abdullah Selum es-Samuraji, *Allah ve-l-insan* (Allah i čovjek), Bagdad, 1983.
- Muhammed 'Aburrahim 'Ades, *Me'allah ve-l-insan*, Amman, 1990.

خلاصة البحث:

إنّ القرآن الكريم كمنبع الإسلام الأساسي يذكر الإنسان في الآيات العديدة. فالإنسان موضوع أصلي فيه لأنّ كلّما أنزل في القرآن ، إنّه أنزل للإنسان و هو متعلّق به حقيقةً.

بغير نظر إلى الأركان أو المواضع التي نشاهد الإنسان فيها، فالإنسان الأكثر تعقيدا بين أصناف الوجود في العالم المادي. يمثّل الإنسان أكثر مما تتمكّن العلوم جميعها أن تقول عنه، فهو لا يزال مجهولا كبيرا على الرغم من توسّع العلم و التكنولوجيا في مجالات الحياة كلّها. ليس العلم الذي قد انكفّ عن الدين النابع من كلام الله و الوحي ، و ذلك الكلام معصوم من الزلل، قادرا على تعريف الإنسان. من أجل هذا، الاهتمام بما يقول الوحي عن الإنسان لازم في السعي إلى فهم ذات الإنسان ومعرفة دور وجوده في هذه الدنيا.

تبحث هذه الدراسة عن أسس تعليم القرآن عن الإنسان و ذلك في ضوء تحليل الآيات القرآنية التي تُذكر كلمة الإنسان فيها.

Summary:

The Noble Qur'an, as the primary source of Islam, speaks about a man (Arab, *insan*) in its numerous ayats. In fact, a man is the focal point of the Qur'an for everything that's revealed in the Qur'an is revealed to a man and is about a man.

A man, no matter what way we observe him, is the most complex category of existence in this phenomenal world. He is much superior to everything that all science could agree upon. That being a reason for a man's remaining a big mystery despite the expansion of science and technology in all areas. Science that turned its back to religion that rises from the God's Word and Revelation is incapable of defining a man. Consequently, to learn to know a man and the purpose of his existence in the world, it is necessary to know the things the Book of Revelation speaks about a man.

In this paper, in the light of the analysis of Qur'anic texts dealing with the notion *insan* (a man) we consider the primary sources of the Qur'anic teaching about a man.